

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologických studií

Katedra sociologie

Bakalářská práce

2025

Jakub Hauser

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologických studií

Katedra sociologie

**Konspirační teorie a nedůvěra ve společenské instituce:
Kvantitativní analýza**

Bakalářská práce

Autor práce: Jakub Hauser

Studijní program: Sociologie a sociální politika

Vedoucí práce: Mgr. Tomáš Dvořák PhD.

Rok obhajoby: 2025

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.
3. Při přípravě této práce autor použil ChatGPT za účelem řešení problémů, které se vyskytly při práci ve statistickém programu SPSS. Po použití tohoto nástroje/slужby autor obsah podle potřeby zkontroloval a upravil a přebírá plnou odpovědnost za obsah publikace. Grammarly, DeepL and ChatGPT byly dále využity pro korekturu anglického překladu v částích Abstract a Summary.

V Praze dne 29. 4. 2025

Jakub Hauser

Bibliografický záznam

Hauser, Jakub. *Konspirační teorie nedůvěra ve společenské instituce: Kvantitativní analýza*. Praha, 2025. 49 s. Bakalářská práce (Bc). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií, Katedra sociologie. Vedoucí bakalářské práce Mgr. Tomáš Dvořák, Ph.D.

Rozsah práce: 96 768 znaků včetně mezer

Abstrakt

Tato bakalářská práce se zabývá vztahem mezi vírou v konspirační teorie a důvěrou ve společenské instituce v České republice. Na základě sekundární analýzy dat z výzkumu „Společnost nedůvěry“ z roku 2023 byla vytvořena souhrnná škála konspiračního smýšlení, která byla použita jako závislá proměnná v lineárním regresním modelu. Hlavní pozornost je věnována vlivu důvěry v politické instituce, tradiční média a vědeckou komunitu, přičemž důvěra v tradiční média se ukazuje jako nejvýznamnější ochranný faktor proti víře v konspirační narativy. Práce však zároveň analyzuje i další důležité prediktory konspiračního smýšlení, jako jsou kognitivní reflexe, vzdělání, příjem, anomie a psychická nepohoda, a zohledňuje základní sociodemografické charakteristiky respondentů. Výsledky ukazují, že konspirační myšlení je komplexní fenomén, který odráží nejen míru institucionální důvěry, ale také širší psychologické a sociální faktory související s vnímáním kontroly a stability společnosti. Zjištění přispívají k hlubšímu porozumění specifikům konspiračního smýšlení v českém prostředí a potvrzují význam podpory důvěry ve vědecký a odborný diskurz jako nástroje ochrany před šířením konspiračních teorií.

Abstract

This bachelor's thesis examines the relationship between belief in conspiracy theories and trust in societal institutions in the Czech Republic. Based on a secondary analysis of data from the 2023 "Society of Distrust" survey, a composite scale of conspiratorial thinking was created and used as the dependent variable in a linear regression model. The main focus is placed on the influence of trust in political institutions, traditional media, and the scientific community, with trust in traditional media emerging as the most significant protective factor against belief in conspiratorial narratives. The thesis also analyzes other important predictors of conspiratorial thinking, such as cognitive reflection, education, income, anomie, and psychological distress, while taking into account the basic sociodemographic characteristics of the respondents. The results show that conspiratorial thinking is a complex phenomenon reflecting not only the degree of institutional trust but also broader psychological and social factors related to perceptions of control and societal stability. The findings contribute to a deeper understanding of the specific dynamics of conspiratorial thinking within the Czech context and highlight the importance of supporting trust in scientific and expert discourse as a means of protecting society against the spread of conspiracy theories.

Klíčová slova

konspirační teorie, důvěra v instituce, anomie, kognitivní reflexe, psychická nepohoda, vzdělání, Česká republika, politická nedůvěra

Keywords

conspiracy theories, trust in institutions, anomie, cognitive reflection, psychological distress, education, Czech Republic, political distrust

Title/název práce

Konspirační teorie a nedůvěra ve společenské instituce: Kvantitativní analýza

Poděkování

Na tomto místě bych rád vyjádřil své upřímné poděkování vedoucímu mé bakalářské práce, Mgr. Tomáši Dvořákovi, Ph.D., za odborné vedení, cenné rady a trpělivost, kterou mi věnoval nejen během tvorby této práce, ale již od začátku mé cesty kvantitativním výzkumem. Dále bych rád poděkoval své rodině za jejich nekonečnou podporu a motivaci.

Obsah

Úvod	8
1. DOSAVADNÍ STAV POZNÁNÍ	10
1.1 Konspirační teorie.....	10
1.2 Faktory ovlivňující sklony k víře v konspirační teorie.....	11
1.2.1. Psychologické příčiny	11
1.2.2. Sociální a demografické faktory	13
1.2.3. Politické faktory	16
1.3 Nedůvěra ve společenské instituce	17
1.3.1. Důvody a povaha nedůvěry ve společenské instituce	20
1.3.2 Různé typy důvěry a role konkrétních institucí.....	21
1.4. Monologické a pluralitní přístupy k víře v konspirační teorie	22
2. METODOLOGIE	23
2.1. Cíl práce.....	23
2.2 Popis dat	24
2.3. Formulace hypotéz	25
2.4. Popis Proměnných	28
2.5. Etické aspekty výzkumu.....	31
3. ANALÝZA DAT.....	31
3.1.Transformace dat	32
3.1.1. Metodologický rámec faktorové analýzy	32
3.1.2. Konstrukce proměnné konspiračního myšlení (kensp_duv)	34
3.1.3 Transformace nezávislých proměnných	35
3.2 Lineární regresní analýza.....	38
3.2.1 Specifikace modelu a technické poznámky	39

3.2.2. Shrnutí modelu	39
3.3. Interpretace regresního modelu	41
3.4. Limity výzkumu	42
4. DISKUZE VÝSLEDKŮ	44
Závěr.....	52
Summary.....	54
Použitá literatura.....	55
Příloha č. 1: SPSS Syntax.....	61
Příloha č. 2: SZZ Metodologie	64
Příloha č. 3: SZZ Sociologie	65
Příloha č.4: SZZ Sociální politika	70

;

Úvod

Víra v konspirační teorie představuje fenomén, který v posledních letech nabývá na síle jak v mediálním prostoru, tak i v akademické debatě. Tyto teorie typicky interpretují společenské či politické události jako důsledek tajných spiknutí mocných skupin, jejichž cílem je manipulace s veřejností či zakrývání „skutečné pravdy“ (Douglas et al., 2019). Jejich popularita stoupá zejména v obdobích nejistoty, například během krizí, jako byla pandemie covid-19 či geopolitické konflikty, kdy konspirační narativy nabízejí jednoduché odpovědi na složité otázky (Šrol et al., 2021).

Konspirační myšlení není pouze okrajovým jevem spojeným s extremisty, ale široce rozšířeným způsobem chápání reality, který může výrazně ovlivnit veřejné mínění, volební chování i důvěru v demokratické instituce. Právě důvěra v instituce, tedy víra v legitimitu a důvěryhodnost veřejných orgánů, médií či vědy, bývá považována za klíčový faktor ve vztahu k víře v konspirační teorie (Oliver a Wood, 2014; Stempel et al., 2007). Při oslabené institucionální důvěře vzniká tzv. „epistemické vakuum“, prázdný prostor ve veřejném diskurzu, který lidé zaplňují alternativními narativy (Pierre, 2020).

Současné teoretické přístupy se tak stále častěji zaměřují na zkoumání vzorců, které vedou jednotlivce ke konspiračnímu myšlení. Vedle důvěry v instituce hrají roli i psychologické a kognitivní proměnné, například míra psychické nepohody (Swami et al., 2014), kognitivní styl (Pennycook a Rand, 2019) či anomie (Goertzel, 1994). Důležitý je také vliv mediálního prostředí, zejména konzumace alternativních informačních zdrojů, které často konspirační narativy reprodukuje.

V českém prostředí je tento výzkumný rámec stále poměrně nový, byť v posledních letech nabývá na významu. Výzkum „Společnost nedůvěry“ z roku 2023 upozornil na značnou míru podezření vůči médiím, vládě či vědcům mezi českou populací, a zároveň na významnou přítomnost různorodých konspiračních přesvědčení ve veřejném prostoru (Pilnáček et al., 2024). Tento vývoj klade nové otázky, jako kdo jsou nositelé konspiračních přesvědčení, jaké postoje a zkušenosti sdílejí, a jak tyto postoje souvisejí s jejich důvěrou v instituce?

Cílem této práce je analyzovat vztah mezi mírou víry v konspirační teorie a důvěrou ve společenské instituce v České republice. Výzkumná otázka zní: Jaký je vztah mezi vírou v konspirační teorie a nedůvěrou ve společenské instituce v České republice? Vedle toho jsou zkoumány i další proměnné, které mohou mít vztah ke konspiračnímu myšlení, např. úroveň vzdělání, příjem, psychická nepohoda, anomie, analytické myšlení nebo politické preference.

Empirická část práce vychází ze sekundární analýzy dat výzkumu „Společnost nedůvěry“, realizovaného v roce 2023 na reprezentativním vzorku internetové populace ČR. Na základě odpovědí na dvacet výroků reprezentujících různé konspirační narativy byla vytvořena souhrnná škála míry konspiračního smýšlení, ověřená pomocí explorační faktorové analýzy. Závislou proměnnou tak představuje průměrné skóre této škály. Mezi hlavní prediktory byly zařazeny: důvěra v instituce (vláda, prezident, parlament, média, věda), politická orientace, míra anomie, psychická nepohoda a kognitivní reflexe. Pro testování vztahů byla využita lineární regresní analýza.

Práce je rozdělena do čtyř hlavních částí. První kapitola představuje teoretické vymezení fenoménu víry v konspirační teorie a hlavní výzkumné přístupy. Dále jsou popsány faktory ovlivňující sklony k víře v konspirační teorie, včetně psychologických a sociálních proměnných. Druhá kapitola je věnována metodologii výzkumu, včetně popisu datového souboru, konstrukce proměnných, formulace hypotéz a použitých statistických metod. Třetí kapitola přináší výsledky regresní analýzy a jejich interpretaci. Závěrečná část shrnuje hlavní zjištění práce, poukazuje na její limity a navrhuje možná východiska pro další výzkum.

Výsledky této práce mohou nabídnout hlubší porozumění motivacím a postojům osob věřících v konspirační teorie. Zároveň přispívají k aktuální debatě o stavu důvěry v české společnosti a jejím vlivu na demokratickou kulturu, mediální gramotnost a celkovou odolnost vůči dezinformacím.

1. DOSAVADNÍ STAV POZNÁNÍ

1.1 Konspirační teorie

Víra v konspirační teorie je téma, které v poslední době přitahuje rostoucí pozornost jak ve veřejném, tak i odborném prostředí. Jeho přítomnost je patrná v různých společenských kontextech, přičemž jsou opakovaně spojovány s prohlubující se polarizací, poklesem důvěry v demokratický systém a šířením dezinformačních narativů (Douglas et al., 2019). Víra v konspirační teorie představuje charakteristický způsob chápání společenských a politických událostí, který zdůrazňuje existenci skrytých spiknutí mocných elitních skupin. Tyto skupiny bývají v konspiračních narativech vykreslovány jako aktéři jednající tajně za účelem sledování svých vlastních, často nelegitimních či nemorálních zájmů kterými vykořisťují nic netušící prostý lid (Douglas et al. 2019). Konspirační teorie se obvykle vyznačují snahou zpochybnit oficiální výklady událostí a vyvolat dojem, že reálné mechanismy fungování světa jsou někým zakrývány či zamlčovány.

Popularita konspiračních teorií je také spojena s proměnami společenského klimatu. Mnohé výzkumy (Walter a Drochon 2022; Douglas et al. 2019) ukazují, že v obdobích politických a ekonomických nejistot, případně při náhlých společenských krizích, jako například při válečných konfliktech, či při nedávném pandemickém období, dochází k vyšší poptávce po jasných příčinách a jednoznačných vysvětleních komplikovaných jevů. Konspirační narativy nabízejí zdánlivě jednoduché odpovědi tím, že označují určité skupiny nebo jednotlivce jako viníky, čímž mohou dočasně snižovat pocity nejistoty a úzkosti (Šrol et al. 2021).

Pro konspirační teorie je navíc typická rezistentnost vůči vyvracení. Jak uvádějí Swami et al. (2014), konspirační přesvědčení jsou mnohdy postavena na logice, která považuje protichůdné důkazy za další projev údajného spiknutí. Pokud například oficiální instituce či vědečtí odborníci předkládají ověřitelná data, mohou být tato data interpretována zastánci konspirací jako pokus o zakrytí skutečného dění. Tímto způsobem se konspirační argumentace často uzavírá do kruhu, z něhož je obtížné se vymanit racionální diskusí.

V českém kontextu je zkoumání konspiračních teorií stále populárnější. Projekt Společnost nedůvěry (2023) upozorňuje, že značná část veřejnosti deklaruje nižší důvěru v tradiční

média či instituce, a tím se otevírá prostor pro alternativní vysvětlení, jež mnohdy obsahují konspirační prvky. Zájem o tuto problematiku roste i s ohledem na politické turbulence a zkušenosti s dezinformačními kampaněmi, jež byly patrné například v průběhu pandemie covid-19 nebo při některých volebních kampaních.

1.2 Faktory ovlivňující sklony k víře v konspirační teorie

Víra v konspirační teorie je utvářena kombinací různých vlivů, které lze podle dosavadní literatury rozdělit do několika oblastí. Tyto oblasti se v praxi prolínají a zesilují, což vede k vyšší pravděpodobnosti, že se jedinec přikloní ke konspiračnímu narativu. Tyto oblasti by se daly rozdělit na následující:

1.2.1. Psychologické příčiny

Psychologické příčiny víry v konspirační teorie jsou v současné literatuře vnímány jako komplexní soubor motivací, které vycházejí z hlubších potřeb jedince. Původní výzkumy se soustředily na představu, že konspirační myšlení vytváří uzavřený systém interpretací, v němž se jednotlivá přesvědčení navzájem posilují a poskytují zdánlivě konzistentní obraz světa (Goertzel, 1994). Postupem času však badatelé rozšířili svůj pohled, jelikož se ukázalo se, že lidé někdy zastávají i vzájemně rozporná tvrzení (např. ohledně smrti princezny Diany), což vedlo k širšímu zkoumání psychologických motivací, které k víře v konspirace vedou (Wood et al., 2012).

V odborné literatuře existuje široká shoda, že víra v konspirační teorie pramení z několika psychologických motivací, které lze rámcově rozdělit do epistemických, existenciálních a sociálních oblastí (Douglas, Sutton a Cichocka, 2017). Tento trojrozměrný přístup pomáhá objasnit, proč lidé často přijímají konspirační vysvětlení i navzdory jejich slabým faktickým základům. Zároveň naznačuje, že samotné uspokojení těchto motivů konspiračními teoriemi je mnohdy spíše zdánlivé a jejich důsledky mohou být pro jedince nebo společnost dokonce kontraproduktivní.

Prvním z uvedených důvodů, epistemologie, je snaha o pochopení okolního světa. Lidé se přirozeně snaží hledat příčiny událostí, redukovat nejistotu a vytvářet si ucelený obraz reality

(Douglas et al., 2017). Konspirační teorie nabízí přitažlivé vysvětlení, které zdánlivě propojuje i nesouvisející jevy do konzistentního narativu. Díky tomu mohou poskytnout subjektivní pocit jistoty, byť za cenu ignorování komplexity nebo pravděpodobnějších ale méně atraktivních vysvětlení. Tyto motivy se projevují například tím, že lidé s vyšší mírou potřeby vzorců či se silnou tendencí vnímat agenturu i v náhodných jevech častěji věří v alternativní, mnohdy bizarní scénáře (Swami et al., 2014). Empirické studie dále naznačují, že zvýšená důvěra v konspirace může vycházet i z nedostatečného rozvoje kritického a analytického myšlení, kdy se místo ověřování faktů uplatňuje spíše intuitivní přístup (Brotherton a French, 2014).

Druhou skupinou jsou existenciální motivy, tedy potřeba cítit se bezpečně a mít kontrolu nad svým životem (van Prooijen a Acker, 2015). Pokud lidé prožívají bezmoc, úzkost nebo nejistotu, konspirační teorie mohou sloužit jako kompenzační nástroj, který jim nabízí jednoduchou cestu, jak svět znovu učinit srozumitelným. Představa, že za světovými problémy stojí malé, avšak mocné spiknutí, dočasně uspokojuje touhu po identifikaci viníka i domnělou možnost bránění sama sebe odhalením pravdy. Paradoxně ale výzkumy ukazují, že dlouhodobá víra v takové teorie může ještě více prohlubovat pocit bezmoci a lidi odrazovat například od politického zapojení (Jolley a Douglas, 2014a). Místo toho, že by tedy víra v konspirace potřebovala kontrolu reálně nasýtila, často vede k dalšímu prohlubování nedůvěry či rezignace.

Na konspirační myšlení lze pohlížet také jako na způsob, jak si udržet pozitivní sebepojetí či skupinovou identitu (Cichocka, Marchlewska a Golec de Zavala, 2016). Někdy je pro člověka přijatelnější připisovat neúspěchy či nepříznivé okolnosti skrytým manipulacím než vlastním selháním nebo reálným společenským nerovnostem. Konspirace tak umožňují externalizaci viny, domnělý nepřítel je vždy „venku“, a nikoli uvnitř nás samých či naší komunity. Tato tendence zvláště vyniká u jedinců nebo skupin, jež se cítí společensky znevýhodněné či přehlížené (Uscinski a Parent, 2014). Zároveň se víra v konspirace pojí s nižší důvěrou v ostatní skupiny a s celkovým posilováním myšlenky „my proti nim“ (Golec de Zavala & Federico, 2018).

S předchozím bodem úzce souvisí fenomén kolektivního narcismu, kdy určitá skupina vnímá sama sebe jako výjimečnou a domnívá se, že ostatní její hodnoty nebo velikost nedoceňují

(Cichocka, Marchlewska, Goleca de Zavala a Olechowski, 2016). Konspirační teorie v takovém případě slouží ke sebeobraně, jelikož umožňují zdůvodnit, proč jsou „ti dobří“ tedy daná skupina nedocenění, pronásledováni nebo marginalizováni. Současně se tím přiživuje nepřátelský postoj vůči domnělým pachatelům, kteří mají mít skryté nečestné motivy. Takové vysvětlení upevňuje pocit kolektivní sounáležitosti, avšak posiluje i sociální izolaci a nedůvěru mezi skupinami.

Ačkoli se zdá, že konspirační teorie pomáhají naplňovat potřeby po jistotě, kontrole či pozitivní sociální identitě, dostupné výzkumy (Douglas et al., 2017; Jolley a Douglas, 2014b) ukazují, že toto uspokojení bývá při nejlepším dočasné. Dlouhodobá víra v utajené spiknutí může naopak podkopávat důvěru v instituce, snižovat angažovanost v demokratickém procesu nebo prohlubovat pocity nejistoty a odcizení. I z tohoto důvodu autoři zdůrazňují nezbytnost dalšího zkoumání dopadů konspiračního myšlení, aby bylo zřejmé, za jakých okolností může skutečně vést ke krátkodobému naplnění psychologických potřeb, a naopak kdy se stává sebe destruktivní strategií, která člověku či celé skupině z dlouhodobého hlediska spíše škodí.

1.2.2. Sociální a demografické faktory

Jedním z klíčových prvků, který ovlivňuje sklony k víře v konspirační teorie, je širší sociální a demografický kontext. Výzkumy v různých zemích (Uscinski a Parent, 2014; Stempel et al., 2007; Freeman a Bentall, 2017; Craft, Ashley a Maksl, 2017) ukazují, že demografické charakteristiky, jako je úroveň dosaženého vzdělání, příjem, zaměstnanecký status, etnická příslušnost či míra sociálního začlenění, mohou významně přispět k náchylnosti ke konspiračnímu myšlení. V následujících odstavcích jsou podrobněji rozebrány hlavní sociálně-demografické faktory, které byly v souvislosti s konspiračními teoriemi nejčastěji zkoumány.

Opakovaně potvrzované zjištění ve studii konspiračních teorií je silný vztah mezi nižší úrovní vzdělání a tendencí věřit v konspirace (Goertzel, 1994; Bogart a Bird, 2003; Mancosu, Vassallo a Vezzoni, 2017; Oliver a Wood, 2014). Lidé s nižším formálním vzděláním nejenže mohou hůře interpretovat složité události nebo vyhodnocovat relevantní

důkazy, ale také mívají vyšší tendenci připisovat náhodným jevům skrytou příčinnost či záměr. Takto nastavené myšlení přirozeně nahrává jednoduchým, často až senzacechtivým konspiračním narativům, které nabízejí snadná vysvětlení komplexního světa.

Van Prooijen (2017) navíc zdůrazňuje, že vzdělání může posilovat kognitivní a emoční dovednosti potřebné k odolávání dezinformacím, například schopnost analyticky vyhodnocovat protichůdné zdroje informací nebo rozpoznat zkreslené argumenty. Vyšší mediální gramotnost umožňuje lidem efektivněji identifikovat neověřené či falešné zprávy, zatímco u populace s nedostatečnou průpravou existuje vyšší riziko nekritického přijímání konspiračně zabarvených vysvětlení (Craft, Ashley a Maks, 2017).

S úrovní vzdělání úzce souvisí příjmová úroveň a socioekonomický status. Výzkumy Uscinskiho a Parenta (2014) z USA ukázaly, že lidé s nižšími příjmy či nestabilním zaměstnáním inklinují ke konspiračním narativům častěji než ti, kdo se nacházejí v ekonomicky příznivějších podmínkách. Podobné závěry přinášejí i Freeman a Bentall (2017), kteří zjistili, že v reprezentativních datech USA je víra v konspirace častější u jedinců žijících v chudobě nebo v nejistých bytových podmínkách.

Výzkum Bordeleau a Stockemer (2024) ukazuje, že i věk hraje v utváření konspiračního myšlení samostatnou roli. Autoři potvrzují, že mladší lidé přijímají spiklenecké narativy výrazně častěji než starší generace, a to napříč různými západními demokraciemi. Tento rozdíl není dán jen tím, že by starší generace měla vyšší vzdělání či stabilnější ekonomické zázemí, rozhodující se ukazuje specifický „mladistvý“ způsob zapojení do veřejného dění. Mladí respondenti se místo tradičních volebních či stranických kanálů orientují na protesty a digitální aktivismus, kde se konspirační rámce šíří rychleji a slouží jako sjednocující symbol odporu proti vnímanému establishmentu. Současně bývají méně spokojeni s fungováním demokracie a častěji pociťují, že jejich hlas v systému nezaznívá, což zvyšuje atraktivitu vysvětlení postavených na temných zákulisních mocenských hrách. Nízká sebedůvěra, charakteristická pro část mladé populace, pak posiluje tendenci hledat vnější viníky vlastních neúspěchů.

Jedním z hlavních vysvětlení je pocit bezmoci a nízká kontrola nad vlastním životem. Jedinci, kteří se setkávají s finančními problémy či diskriminací na trhu práce, si mohou

vytvářet konspirační výklady, jež slouží jako způsob zpracování frustrace a hledání viníků jejich nepříznivé životní situace. Konspirační teorie tak mohou nabízet zdánlivě srozumitelný rámec, který vysvětluje sociální nerovnosti jako důsledek záměrných manipulací mocných elit a posiluje přesvědčení, že vše je řízeno shora (van Mulukom, et al., 2022)

Další významná proměnná je etnická příslušnost. V americkém kontextu bylo opakovaně zjištěno, že některé menšinové skupiny, například Afroameričané či Hispánci, projevují silnější tendenci ke konspiračním interpretacím (Uscinski a Parent, 2014; Stempel et al., 2007). Důvodem může být historická zkušenost se segregací a systémovou diskriminací, která vede k hlubší nedůvěře vůči státu a jeho institucím. Výzkum Hogg et al. (2017) například upozornil na konspirace ohledně původu HIV, které se v některých afroamerických komunitách rozšířily mj. kvůli nedostatku relevantních informací a dlouhodobému pocitu marginalizace. Podobné jevy jsou zdokumentovány i u dalších skupin s historií útlaku či nerovného přístupu k veřejným zdrojům.

Obdobné mechanismy najdeme i mimo USA, v některých regionech východní Evropy či Latinské Ameriky mohou lidé upřednostňovat konspirační narativy v důsledku dlouhodobé korupce politických elit, nízké míry transparentnosti a historických traumat, jež prohlubují celkovou nedůvěru ke státnímu aparátu. Přestože se kulturní a politické kontexty liší, základní dynamika zůstává podobná: skupiny, které se cítí opomíjeny či ohroženy, spíše podléhají konspiračním „vysvětlením“ jako reakci na pocit nespravedlnosti (Biddlestone et al. 2021).

Rodinný stav a míra sociální opory rovněž hrají významnou roli. Freeman a Bentall (2017) prokázali, že lidé žijící bez partnera nebo ti, kteří se rozvedli či ovdověli, bývají ke konspiracím vnímavější. Může se zde promítat sociální izolace a oslabená možnost sdíleného vyhodnocování informací. Slabé sociální vazby přispívají k tomu, že člověk snadněji přijímá názory, jež nejsou konfrontovány pohledem blízkých osob.

Náboženství pak tvoří zvláštní kapitolu. Některé studie naznačují, že pravidelná účast na náboženských shromážděních může víru v univerzální konspirace snižovat (Freeman a Bentall, 2017), jelikož komunity nabízejí stabilní rámec sdílených interpretací. Záleží ovšem na dané doktríně a roli autorit. Některé náboženské směry přímo podporují apokalyptické či

spirituálně konspirační vize. Rozdíl je též mezi silně institucionalizovanými církvemi a menšími, nezávislými společenstvími, která mohou dávat průchod extrémnějším teoriím (Lowicki, et al., 2022).

V moderní společnosti je stěžejní role médií a jejich využívání. Stempel et al., (2007) zjistili, že zastánci konspiračních teorií častěji čerpají informace z méně důvěryhodných nebo marginálních zdrojů, jako jsou konspirační weby, bulvární tisk nebo sociální sítě s neověřeným obsahem. Proti tomu stojí konzumenti etablovaných deníků a televizního zpravodajství, kteří vůči bizarním či nedoloženým verzím událostí projevují nižší důvěru. Craft, Ashley a Maks1 (2017) navíc zdůrazňují pojem mediální gramotnosti, jedinci, kteří si osvojí dovednosti vyhledávání, srovnávání a kritické analýzy informací, se dle výzkumů vyhýbají neověřeným, manipulativním či vysloveně falešným zprávám.

Na druhé straně se lidé s nedostatečnou průpravou a nižší ochotou kriticky reflektovat oslnivé informace častěji sdružují v prostředích, kde se setkávají pouze s názory, které se shodují s jejich vlastními, tím jsou jejich stávající názory posilovány a alternativní myšlenky nejsou brány v úvahu. Právě tyto uzavřené informační bubliny umocňují jejich přesvědčení, že oficiální narativy jsou záměrně zkreslené, a posilují tak celkovou nedůvěru k institucím.

1.2.3. Politické faktory

Významnou roli hraje politický extremismus, který je charakterizován striktním dělením politického dění na dobré a zlé, přičemž vlastní skupina či ideologie je považována za spravedlivou a protivníci jsou líčeni jako záměrně škodliví (Greenberg a Jonas, 2003). Tito nepřátelé jsou poté často vnímáni jako jednotná a tajně organizovaná entita, jež stojí za všemi většími společenskými problémy. Extrémně smýšlející jedinci tak inklinují k přesvědčení, že pro současné složité výzvy existují jednoduchá politická řešení a pokud se nerealizují, je to vinou skryté sabotáže vlivných aktérů (Fernbach et al., 2013). Tato uzavřená, monologická logika pak konspirační vysvětlení přímo potvrzuje.

Krajní postoje se proto pojí s vírou v tajné spiknutí, neboť poskytují koherentní narativ o zlých elitách, které zneužívají svou moc. Tyto tendence se projevují u extrémní levice (například konspirace týkající se nadnárodních korporací či kapitalistických zájmů) i u

extrémní pravice (například konspirace o imigraci a globalismu). Ve výsledku tak studie ukazují, že obě tato křídla se v míře akceptace konspirací významně neliší, ačkoliv se mohou rozcházet v konkrétních tématech či vinících (Krouwel et al., 2017).

Důležitou součástí této dynamiky představuje populismus, jenž zdůrazňuje protiklad obyčejných lidí versus zkorumpovaných elit (Mudde a Kaltwasser, 2017). Populističtí lídři často využívají konspiračních teorií k podpoře názoru, že mainstreamové instituce záměrně klamou či skrývají pravdu (Oliver a Wood, 2014). Tento narativ, podle něhož jsou establishment a tradiční strany prohnilé, koresponduje s přesvědčením, že nápravu přinese radikální změna nebo odstranění dosavadních mocenských struktur. Vlivem populistické rétoriky může docházet ke zvýraznění polarizace: příznivci populistických hnutí pak mají tendenci odmítat oficiální informace například mainstreamová média a vyhledávat alternativní zdroje potvrzující jejich obavy (Van Prooijen, 2020).

Tato skepse či přímo nedůvěra v instituce vytváří úrodnou půdu pro konspirace. Jakmile někdo považuje vládu, parlament nebo soudy za účelově jednající subjekty, je snadnější uvěřit, že tajně organizují spiknutí proti veřejnému zájmu. Politická polarizace pak tento postoj ještě posiluje, neboť druhá strana je v ideologickém soupeření často prezentována jako hrozba, jež může jednat skrytě a nekalým způsobem.

Vedle populismu a extremismu hraje významnou roli rostoucí politická polarizace. Ta posiluje nepřátelství mezi jednotlivými tábory a napomáhá šíření zjednodušujících konspirací, v nichž je politický protivník líčen jako výhradní „architekt“ a „temná síla“ stojící za veškerým společenským děním. V této logice extremisté snadněji připisují vinu svým politickým oponentům a mainstreamovým institucím, což dále upevňuje jejich přesvědčení, že protivníci jednají tajně a se zlými úmysly. V takto rozehraném scénáři si konspirační teorie nacházejí jako přirozený odrazový můstek (Sutton & Douglas, 2020).

1.3 Nedůvěra ve společenské instituce

Vztah mezi důvěrou ve společenské instituce a sklony k víře v konspirační teorie představuje v odborné literatuře významné téma. Řada autorů upozorňuje, že právě oslabení důvěry v politické, mediální a vědecké autority může vést k větší otevřenosti vůči alternativním

výkladům společenského dění, často právě v podobě konspiračních narativů (Oliver a Wood, 2014; Douglas et al., 2019; Šrol et al., 2021).

Pierre (2020) ve svém socio-epistemickém modelu předkládá tezi, že v situacích, kdy jedinec ztratí důvěru v tradiční instituce jako legitimní zdroje poznání, vzniká tzv. epistemické vakuum. Toto prázdné místo v orientaci na svět pak často zaplňují alternativní interpretace, které poskytují zdánlivou srozumitelnost a odpovědi na složité společenské jevy. Takové narativy mají tendenci být binární, personalizované a morálně černobílé, což je činí atraktivními pro jednotlivce, kteří se vnímají jako bezmocní nebo marginalizovaní (van Prooijen a Acker, 2015).

Empirické studie navíc ukazují, že nízká míra důvěry v instituce koreluje se zvýšenou pravděpodobností víry v konspirační teorie (Stempel et al., 2007; Craft, Ashley a Maks, 2017). Tento vztah se projevuje v různých kontextech, od politiky přes zdraví až po média. Například nedůvěra v média je spojována s vyšší pravděpodobností využívání alternativních informačních zdrojů, které často šíří dezinformační nebo konspirační obsah (Šrol et al., 2021). Stejně tak bývá nedůvěra ve vědecké instituce indikátorem sklonu přijímat pseudovědecké a konspirační výklady (Swami et al., 2014).

I když některé teoretické přístupy připouštějí možnost obousměrného nebo cirkulárního vztahu mezi konspiračním smýšlením a důvěrou v instituce, převládající interpretační rámce v literatuře vnímají nedůvěru jako významný prediktor konspirační víry (Douglas et al., 2019; Pierre, 2020). Z tohoto důvodu se tato souvislost často stává výchozím bodem při zkoumání příčin a podmínek šíření konspiračních narativů ve společnosti.

Nedůvěra v instituce může vytvořit situaci označovanou jako epistemické vakuum (Pierre, 2020). Jedná se o stav, kdy jedinec, který ztrácí důvěru v etablované zdroje informací, začne hledat alternativní vysvětlení okolního dění, přičemž konspirační teorie poskytují zdánlivě přesvědčivé odpovědi. Lidé, kteří vnímají instituce jako manipulativní, nekompetentní nebo neetické, často přijímají alternativní narativy, protože považují oficiální výklady za nedostatečné či zavádějící (Oliver a Wood, 2014; Douglas et al., 2019). Nedůvěra ve společenské instituce se proto neprojevuje pouze jako izolovaný jev, ale hraje zásadní roli při utváření náchylnosti ke konspiračním narativům.

Výzkumy ukazují, že právě tato nedůvěra má tendenci kumulovat se v obdobích krizí a nejistot, kdy instituce selhávají v poskytování jasných a věrohodných informací (van Prooijen, 2017). V takových situacích jsou lidé náchylnější k podezřívání institucí z úmyslného zkreslování nebo zatajování informací, což přímo posiluje atraktivitu konspiračních narativů, které slibují odhalení „skryté pravdy“ (Stempel et al., 2007).

Podle socio-epistemického modelu (Pierre, 2020) se nedůvěra v instituce projevuje zejména ve dvou rovinách: jednak jako epistemická nedůvěra (tj. nedůvěra v pravdivost informací poskytovaných institucemi) a jednak jako celková skepse vůči motivům a kompetencím těchto institucí. Epistemická nedůvěra vede k tomu, že lidé přestávají vnímat tradiční autority (politické, mediální, vědecké) jako legitimní zdroje vědění a informací. V důsledku této nedůvěry se objevuje tendence přijímat a šířit informace z alternativních, často neověřených zdrojů, které nabízejí jednoduchá, emocionálně přitažlivá vysvětlení.

V českém prostředí je tento jev zvláště patrný, jak potvrzuje projekt Společnost nedůvěry (2023), který zdůrazňuje rostoucí skepsi vůči tradičním médiím a politickým institucím. Kombinace historicky zakořeněné nedůvěry ve státní aparát, současných politických a společenských krizí, a rostoucí polarizace společnosti, vytváří specifické podmínky pro šíření konspiračních teorií. V kontextu české společnosti tak lze považovat institucionální nedůvěru za ústřední faktor, který vysvětluje zvýšenou atraktivitu alternativních a často konspiračních vysvětlení společenských jevů (Šrol et al., 2021).

Tato práce proto explicitně vychází z předpokladu, že existuje významná pozitivní souvislost mezi mírou nedůvěry v instituce a mírou přijetí konspiračních teorií. Nejde nutně o jednostranný kauzální vztah, nýbrž o vzájemně posilující dynamiku, ve které zvýšená nedůvěra v autority a instituce vytváří prostor pro šíření konspiračních narativů, které zpětně mohou tuto nedůvěru ještě více prohlubovat. Výzkumná část této práce se proto zaměřuje na empirické ověření této souvislosti v prostředí české populace, kde bude nedůvěra v instituce představovat hlavní vysvětlující proměnnou pro víru v konspirační teorie.

1.3.1. Důvody a povaha nedůvěry ve společenské instituce

Nedůvěra ve společenské instituce podle současných přístupů není jen obecným postojem ke politice, ale lze ji rozeznat ve třech základních rovinách: vnímání kompetencí institucí, posuzování etického, nezávadného chování a vnímání rozporů v zájmech mezi občany a vládnoucími strukturami (Bertsou 2019; Chanley, Rudolph a Rahn 2000; Hardin 2002). Jak upozorňuje už Easton (1975), pokles důvěry může otřást celkovou podporou politického systému, přičemž dnešní data i kvalitativní výzkumy ukazují, že právě vnímaná nepoctivost, nekompetentnost či sobecké jednání čelních politiků prohlubují skepsi, a mnohdy vedou k šíření konspiračních výkladů (Citrin a Stoker 2018; Uslaner 2017).

Z hlediska technické (ne)kompetence může nedůvěru spustit pocit, že příslušné instituce nedokážou zajistit efektivní fungování státu, reagovat na krize, či předkládat konzistentní řešení. V momentě, kdy úřady selhávají v ekonomické či bezpečnostní oblasti, jsou občané náchylnější interpretovat toto selhání jako projev skrytých zájmů, což snadno přechází v konspirační interpretace. Etická dimenze naopak vyplývá z pocitu, že instituce či politici opakovaně porušují základní normy, například lžou, korumpují systém nebo se provinili proti slibům, které dali svým voličům (Hetherington a Rudolph 2015). Nakonec se objevuje motiv nekompatibility zájmů, kdy si lidé myslí, že vláda nebo parlament jednají výhradně ve prospěch úzkých skupin či elit, a běžní občané jsou z tohoto procesu vyloučeni (Norris 2011; Bertsou 2019).

Dlouhodobě přehlížená nedůvěra v těchto oblastech se navíc může vzájemně posilovat. Scénář, kdy například dojde k odhalení etického selhání, například korupční kauzy, ve spojení s neschopností institucí transparentně reagovat, vede k ještě větším pochybnostem o jejich kompetenci a upřímnosti (Citrin 1974; Hardin 2004). Toto rozčarování se následně zobecní na celý politický systém, což se často projevuje rezignací voličů či hledáním alternativních vysvětlení (Rosanvallon 2008).

Výzkumy rovněž naznačují, že v momentě, kdy se politická nedůvěra stane systémovou, klesá ochota občanů participovat v tradičních institucích a roste vliv populistických či extrémních hnutí (Norris 2011; Hetherington a Husser 2012). V takto polarizovaném klimatu se vnímané prohřešky institucí a politických elit stávají palivem pro konspirační teorie.

Zásadní je proto, aby instituce reagovaly na nedůvěru skrze zvyšování své důvěryhodnosti (tj. prokazatelnou kompetenci a etické standardy) a aby dokázaly věrohodně čelit dojmům o tom, že slouží hlavně úzkým zájmům a nikoli veřejnému blahu (Bertsou 2019; Warren 2017).

1.3.2 Různé typy důvěry a role konkrétních institucí

V odborné literatuře nebývá důvěra ve společenské instituce chápána jako jednotný a homogenní konstrukt. Naopak, badatelé často rozlišují mezi různými typy důvěry, které se vážou ke konkrétním oblastem společenského života, typicky k institucím politickým, mediálním a vědeckým. Každá z těchto oblastí může hrát specifickou roli ve formování postojů vůči konspiračním teoriím.

Politické instituce (např. parlament, vláda, prezident) jsou v literatuře často zmiňovány jako klíčový referenční rámec pro hodnocení legitimacy systému. Oliver a Wood (2014) uvádějí, že nedůvěra v politické elity úzce souvisí s náchylností přijímat konspirační narativy, protože tyto narativy často operují s předpokladem tajné spolupráce nebo záměrného poškozování veřejnosti ze strany mocenských struktur. Van Prooijen a Krouwel (2015) doplňují, že tato forma nedůvěry je obzvláště výrazná mezi stoupenci populistických a antisystémových politických hnutí, jejichž retorika mnohdy zahrnuje prvky „spiknutí elit“ proti obyčejným lidem.

Mediální instituce, především veřejnoprávní a tradiční média, představují v demokratických společnostech hlavní kanál pro šíření ověřených informací. Craft, Ashley a Maksel (2017) ve své studii ukazují, že nižší mediální gramotnost a nedůvěra v tradiční média souvisí se zvýšenou pravděpodobností konzumace dezinformačního obsahu, často spojeného s konspiračními teoriemi. Šrol et al. (2021) potvrzují, že důvěra v média koreluje negativně s vírou v konspirace a může tak působit jako ochranný faktor proti jejich přijetí.

Vědecké a odborné instituce hrají zásadní roli v otázkách veřejného zdraví, environmentální politiky nebo technologického vývoje. Ztráta důvěry ve vědce a experty podle Swami et al. (2014) souvisí s odmítáním vědeckého konsenzu a otevřeností vůči alternativním výkladům, které se mnohdy zakládají na pseudovědeckých nebo konspiračně laděných narativech. Tento typ nedůvěry je zvláště problematický v kontextu krizových situací, jako byla pandemie covidu-19, kdy se víra ve vědecké instituce ukázala jako zásadní pro veřejné

zdraví a společenskou stabilitu (Douglas et al., 2019).

Důležité je také poznamenat, že jednotlivé typy důvěry nejsou vždy propojené, například jedinec může důvěřovat vědecké komunitě, ale zároveň nedůvěřovat vládě nebo médiím. Tento selektivní charakter důvěry může vést k odlišné náchylnosti k různým typům konspiračních narativů, například těm, které se zaměřují výlučně na politiku, zdraví nebo média (Imhoff a Bruder, 2014).

1.4. Monologické a pluralitní přístupy k víře v konspirační teorie

Významným aspektem porozumění konspiračnímu myšlení je otázka, zda se jedná o uzavřený, jednotný způsob interpretace reality, nebo o selektivní postoj vztahující se k vybraným událostem. V odborné literatuře se v tomto ohledu často rozlišují monologické a pluralitní přístupy ke konspiračním teoriím (Goertzel, 1994; Wood et al., 2012).

Monologický přístup předpokládá, že jednotlivci, kteří věří v jednu konspirační teorii, jsou náchylní přijímat i další, bez ohledu na jejich obsah, téma nebo vzájemnou kompatibilitu. Tento způsob uvažování tvoří koherentní, i když mnohdy logicky rozporný systém, který vysvětluje svět jako místo skrytých manipulací a úmyslného utajování informací. Příkladem může být situace, kdy respondent zároveň věří, že princezna Diana byla zavražděna a zároveň že její smrt byla fingovaná (Wood et al., 2012). Právě tato iracionalita v logice potvrzuje existenci hlubšího rámce konspiračního vidění světa, který není založen na věrohodnosti jednotlivých tvrzení, ale na celkovém postoji nedůvěry vůči autoritám.

Tento přístup je také úzce spjat se ztrátou důvěry ve společenské instituce, lidé s nízkou důvěrou v politické, mediální či vědecké autority mají větší tendenci nahrazovat oficiální narativy alternativními vysvětleními, která se pak propojují do konspiračně laděného světového názoru (Douglas et al., 2019; Pierre, 2020). Právě u těchto jedinců se nejčastěji objevuje monologická struktura víry.

Naopak pluralitní přístup předpokládá, že někteří lidé přijímají pouze vybrané konspirační teorie, často motivovaně, například kvůli osobní zkušenosti, politickému přesvědčení nebo specifické situaci (Swami et al., 2014). Tito lidé nevěří všem konspiracím, ale pouze těm, které rezonují s jejich hodnotami nebo obavami. V jejich případě může být konspirační víra

méně zakořeněná a více situační, což otevírá možnost její změny či korekce na základě nových informací (Franks et al., 2017).

Rozlišení těchto dvou přístupů je důležité i z hlediska výzkumné strategie, v práci bude konspirační smýšlení měřeno pomocí více výroků napříč různými oblastmi (politika, zdraví, migrace, věda apod.). Tak bude možné identifikovat, zda daný respondent vykazuje obecnou náchyllost ke konspiračním výkladům (monologický typ) nebo pouze selektivní souhlas s určitými narativy (pluralitní typ). Výsledná míra konspiračního smýšlení pak odráží nejen intenzitu přesvědčení, ale i jeho šíři napříč tematickými oblastmi, čímž se práce metodicky hlásí právě k testování přítomnosti těchto dvou typů přístupů.

Z hlediska vztahu ke společenské důvěře lze očekávat, že právě monologický přístup bude častější u osob s hluboce zakořeněnou nedůvěrou v instituce, zatímco pluralitní přístup se může objevovat i u lidí, kteří sice zpochybňují některé události či aktéry, ale celkově si zachovávají důvěru v systém jako takový. (I z tohoto důvodu se práce soustředí na míru důvěry v klíčové instituce jako na centrální proměnnou, která vysvětluje nejen přítomnost víry v konspirační teorie, ale i její charakter.

2. METODOLOGIE

2.1. Cíl práce

Hlavním cílem této bakalářské práce je analyzovat vztah mezi nedůvěrou ve společenské instituce a vírou v konspirační teorie v českém prostředí. V teoretické části práce jsem se zaměřil na detailní vysvětlení konceptů konspiračního myšlení a institucionální důvěry, stejně jako na jejich vzájemné propojení v kontextu aktuálních společenských a politických trendů. Přestože zahraniční literatura poukazuje na silnou souvislost těchto dvou fenoménů, v České republice doposud chybí dostatečně detailní empirické výzkumy, které by tuto problematiku komplexně zachycovaly.

Vedle hlavní výzkumné otázky „Jaký je vztah mezi vírou v konspirační teorie a nedůvěrou ve společenské instituce v České republice?“ práce rovněž věnuje zkoumání dalších faktorů, které dle předchozích výzkumů ovlivňují míru konspiračního smýšlení. Mezi tyto faktory

patří zejména analytické myšlení, vzdělání, socio-ekonomický status, politické preference, anomie a psychická pohoda respondentů. Pomocí analýzy se v práci pokusím nejen objasnit základní vztah mezi důvěrou ve společenské instituce a konspiračním myšlením, ale také hlouběji vysvětlit jaké další okolnosti mohou tento vztah ovlivňovat.

Výsledky této analýzy budou srovnány s poznatky prezentovanými v teoretické části a případné odlišnosti budou interpretovány v kontextu českých specifík. Cílem práce je přispět k lepšímu pochopení problematiky konspiračního myšlení a institucionální nedůvěry v České republice a k identifikaci klíčových faktorů, které tento vztah utvářejí.

2.2 Popis dat

Pro účely této práce byla využita data z výzkumného šetření Společnost nedůvěry, které realizovala agentura InsightLab ve spolupráci s Českým rozhlasem v březnu a dubnu roku 2023. Výzkum byl zaměřen na mapování míry rozšíření dezinformačních narativů v české společnosti a na identifikaci faktorů, které tuto míru ovlivňují. Výběrový soubor tvoří internetová populace ČR ve věku 18-65 let. Celkem bylo analyzováno 3 880 validně vyplněných dotazníků získaných metodou CAWI (Computer-Assisted Web Interviewing). Výběr respondentů probíhal kvótně dle pohlaví, věku, vzdělání, kraje a velikosti obce, a výsledný soubor byl následně převážen tak, aby odpovídal rozložení těchto znaků v online populaci České republiky (Pilnáček et al., 2024). Metoda CAWI je zároveň vhodná při zkoumání víry v konspirační teorie z důvodu zajištění anonymity respondentů, což pomáhá zvýšit ochotu poskytovat upřímné odpovědi, což může být při zkoumání konspiračního myšlení zvláště užitečné, jelikož může docházet k tzv. social desirability biasu, tedy zkreslení odpovědí kvůli snaze respondentů působit společensky přijatelně (Smallpage et al., 2022).

Silnou stránkou tohoto datasetu je rozsáhlý bateriový blok otázek Q1A-Q4A, který zahrnuje celkem 24 výroků reflektujících typické narativy konspiračního myšlení, například „Svět ve skutečnosti řídí skryté elity, které jsou mocnější než jednotlivé vlády, politici jsou jenom jejich loutkami.“, „Nelegální migrace z afrických zemí je organizovaná akce, která má vést k ovládnutí Evropy míšeneckou rasou.“ nebo „Pandemie covid-19 byla ve skutečnosti vymyšlená jako záminka k ovládnutí lidí.“. Většina výroků představuje explicitní podoby konspiračních přesvědčení, ale přibližně každý čtvrtý výrok byl formulován tak, aby měl nekonspirační charakter, například „Lidé mají větší vliv, než si myslí“ nebo „Vědecké

poznání je dnes transparentní“. Cílem zařazení těchto výroků bylo metodologicky ověřit konzistenci odpovědí a zároveň identifikovat, zda respondenti reagují selektivně pouze na „konspirační“ obsah, nebo projevují obecnou tendenci k odmítání systému bez ohledu na konkrétní tvrzení. Zařazením těchto opačně formulovaných výroků do baterie lze odlišit jedince, kteří skutečně inklinují ke konspiračnímu vidění světa, od těch, kteří například odpovídají souhlasně ve snaze být „kritičtí“, ale nejsou konzistentní ve svých odpovědích. Tento přístup tedy posiluje validitu výsledného měření a umožňuje přesnější konstrukci indexu konspiračního myšlení, neboť zachycuje jak míru, tak i strukturu daných přesvědčení.

Na rozdíl od ostatních šetření je dataset projektu Společnost Nedůvěry vhodný pro tuto práci díky jeho rozmanitosti výroků pokrývajících jak obecné, tak i specifické konspirační narativy napříč politickými, zdravotnickými, geopolitickými i environmentálními tématy. Toto umožňuje přesnější identifikaci různých typů konspiračních přesvědčení u jednotlivců a rozlišení jejich intenzity. Například v mezinárodním výzkumu European Values Survey (EVS) je konspirační myšlení měřeno pouze jednou obecnou položkou typu „Oficiální verze událostí, jak ji uvádí úřady, velmi často skrývá pravdu.“, případně dalšími otázkami vztahujícími se spíše k důvěře ve vládu než ke konkrétním konspiračním přesvědčením (EVS,2017)

2.3. Formulace hypotéz

V této části práce jsou formulovány hypotézy, které jsou klíčové pro empirickou analýzu. Vycházím přitom z teoretických poznatků dosavadních výzkumů, které byly shrnuty v předchozích kapitolách. Hlavní důraz je kladen na objasnění vztahu mezi institucionální nedůvěrou a konspiračním smýšlením, ale také na další faktory, které mohou ovlivnit víru v konspirační teorie. Každá z hypotéz je odůvodněna s ohledem na aktuální teoretické modely a empirické poznatky, přičemž dále představuji konkrétní proměnné a způsob jejich operacionalizace pro účely analýzy.

První sada hypotéz je zaměřené specificky na vztah mezi institucionální nedůvěrou a vírou v konspirační teorie. Tyto hypotézy vycházejí z předpokladu, že narušení důvěry v klíčové společenské instituce, jako jsou politické authority, média či vědecká komunita, vytváří

vhodné podmínky pro přijetí alternativních narativů, včetně těch konspiračních. Níže jsou tyto hypotézy podrobněji rozpracovány a zdůvodněny na základě relevantních teoretických konceptů a předchozích empirických studií.

Hypotéza 1 A

Respondenti, kteří vykazují nižší úroveň důvěry v politické instituce, budou zároveň vykazovat vyšší míru víry v konspirační teorie.

Lidé, kteří považují politické instituce za nelegitimní, manipulativní nebo neefektivní, mají větší sklon hledat alternativní, často konspirační, vysvětlení politických událostí (Douglas et al., 2019; Oliver a Wood, 2014). Socioepistemický model (Pierre, 2020) zároveň vysvětluje, že oslabení důvěry v mocenské autority může vést k odmítání oficiálních verzí a otevřenosti vůči narativům, které nabízejí jednoduché viníky nebo tajné dohody elit.

Hypotéza 1 B

Respondenti, kteří vykazují nižší úroveň důvěry v tradiční média, budou zároveň vykazovat vyšší míru víry v konspirační teorie.

Tradiční média hrají roli hlavního zdroje ověřených informací, a jejich delegitimizace může posilovat otevřenost k alternativním zdrojům, včetně dezinformací a konspiračních výkladů. Craft, Ashley a Maksl (2017) i Stempel et al., (2007) uvádějí, že nižší důvěra v média je spojena s větším využíváním alternativních zdrojů informací, které často šíří konspirační narativy. Nedůvěra v média tedy může fungovat jako spouštěč přijetí těchto narativů.

Hypotéza 1 C

Respondenti, kteří vykazují nižší míru důvěry ve vědce a experty, budou zároveň vykazovat vyšší míru víry v konspirační teorie.

Důvěra ve vědecké autority hraje podle výzkumů ze zahraničí také důležitou roli při hodnocení validity informací a rozhodování na základě odborného poznání. Respondenti, kteří vědcům nedůvěřují, bývají častěji otevření alternativním výkladům reality, včetně konspiračních narativů. Swami et al. (2014) i Šrol et al. (2021) upozorňují, že odmítání vědeckého přístupu a odbornosti je spojeno s nižší schopností kriticky analyzovat informace a zvyšuje náchylnost k přijetí pseudovědeckých nebo konspiračních výkladů. Socioepistemický model (Pierre, 2020) pak vysvětluje, že oslabená důvěra v expertní poznání vede k naplnění tzv. epistemického vakua alternativními, často konspiračně

laděnými, vysvětleními.

Po první sadě hypotéz, které se zaměřovaly na hlavní výzkumnou otázku ohledně vztahu mezi nedůvěrou ve společenské instituce a vírou v konspirační teorie, jsou dále představeny hypotézy týkající se dalších faktorů, které mohou ovlivnit víru v konspirace. Tyto faktory byly identifikovány na základě výsledků zahraničních studií a teoretických konceptů, které naznačují, že víra v konspirační teorie může být ovlivněna širším spektrem individuálních a sociálních charakteristik respondentů.

Hypotéza 2

Respondenti s nižším skóre analytického myšlení vykazují vyšší míru víry v konspirační teorie.

Výzkumy ukazují, že nižší analytické schopnosti korelují s vyšší náchylností ke konspiracím, protože tito jedinci méně kriticky hodnotí informace a spoléhají se na intuitivní úsudky (Swami et al., 2014; Brotherton a French, 2014; Pytlik et al., 2020).

Hypotéza 3

Respondenti s nižším dosaženým vzděláním vykazují vyšší míru víry v konspirační teorie.

Nižší vzdělání bývá spojováno s nižší mediální gramotností a větší náchylností k přijímání manipulativních informací (Goertzel, 1994; Oliver a Wood, 2014).

Hypotéza 4

Respondenti s nižším osobním příjmem vykazují vyšší míru víry v konspirační teorie.

Socioekonomická nejistota je často spojována s náchylností ke konspiracím, které poskytují jednoduché vysvětlení nepříznivých životních podmínek (Uscinski a Parent, 2014).

Hypotéza 5

Respondenti, kteří deklarují sympatie k antisystémovým nebo populistickým politickým stranám, vykazují vyšší míru víry v konspirační teorie.

Populistická rétorika často využívá narativy o elitách, které jsou kompatibilní s konspiračními teoriemi (Mudde a Kaltwasser, 2017; Van Prooijen a Krouwel, 2015).

Hypotéza 6

Respondenti vykazující vyšší míru anomie a psychické nepohody vykazují vyšší míru víry v konspirační teorie.

Anomie je definována jako stav, kdy dochází k rozporu mezi kulturně stanovenými cíli společnosti a dostupnými institucionálními prostředky k jejich dosažení. Tento nesoulad vede k pocitům frustrace, marginalizace a ztráty důvěry v legitimitu společenských norem a autorit. V kontextu víry v konspirační teorie pak může stav anomie vést jednotlivce k hledání alternativních vysvětlení reality, která zdánlivě poskytují jednodušší a pochopitelnější výklad jejich situace a pocitů bezmoci (Merton 2017).

2.4. Popis Proměnných

Datový soubor obsahuje široké spektrum proměnných, které byly pečlivě vybrány tak, aby umožňovaly komplexní analýzu zkoumaného fenoménu. Konkrétně jde o proměnné měřící konspirační myšlení prostřednictvím různých typů konspiračních narativů, institucionální důvěru (zaměřenou na politické, mediální a vědecké instituce), dále analytické myšlení, vzdělání respondentů, jejich socio-ekonomický status, politické preference, religiozitu a psychickou pohodu. Tato šíře a rozmanitost proměnných umožňuje nejen detailněji analyzovat vzájemné vztahy mezi konspiračním myšlením a nedůvěrou v instituce, ale také identifikovat vlivy dalších významných faktorů.

Proměnná konspiračního myšlení

Závislou proměnnou v této práci představuje míra inklinace ke konspiračnímu myšlení. Ta byla operacionalizována pomocí 20 výroků obsažených v baterii otázek Q1A-Q4A v dotazníku výzkumu Společnost nedůvěry (Pilnáček et al., 2024). Respondenti u každého výroku vyjadřovali míru souhlasu na pětibodové škále od 1 (rozhodně souhlasím) do 5 (rozhodně nesouhlasím).

Tato proměnná byla konstruována pomocí faktorové analýzy, která je detailněji popsána v části 3.1. Transformace dat.

Důvěra v politické instituce

Důvěra v politické instituce byla měřena pomocí průměru odpovědí na následující otázky z bloku Q5: „Do jaké míry důvěřujete následujícím institucím?“. Mezi vybrané instituce patří vláda, prezident a Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR. Odpovědi byly zaznamenány na škále 1 (rozhodně důvěřuji) až 4 (rozhodně nedůvěřuji). Kategorie 5 (Nevím) byla v analýze označena jako chybějící hodnota. V rámci analýzy byla z těchto tří otázek vytvořena souhrnná proměnná `poli_duvera`, která představuje průměrné skóre důvěry v politické autority. Vyšší hodnota této proměnné značí vyšší důvěru.

Důvěra v tradiční média

Analogickým způsobem byla operacionalizována i proměnná důvěry v tradiční média, průměrné skóre odpovědí na otázky týkající se důvěry v veřejnoprávní televizi (ČT), rozhlas (ČRo) a tištěná média. Výsledná proměnná `tradicni_media_duvera` byla rovněž vytvořena jako průměr těchto tří hodnot, přičemž vyšší skóre opět značí vyšší důvěru.

Důvěra ve vědce

Jednotlivě byla do analýzy zařazena i proměnná `duvera_vedci` (Q7_2), která zachycuje míru důvěry respondentů ve vědeckou komunitu, měřenou opět na pětibodové škále (1 až 5).

Analytické myšlení

Tato proměnná je klíčová pro Hypotézu 2, která říká, že osoby s nižší schopností analytického myšlení (nižším skóre) projevují vyšší náchylnost k víře v konspirační teorie. V dotazníku výzkumu „Společnost nedůvěry“ je analytické myšlení měřeno pomocí kognitivního reflexivního testu. Jde o sadu 4 krátkých úloh, které vyžadují potlačení původního intuitivního úsudku a promyšlenější racionální řešení. Za každou úlohu respondenti dostanou bod v případě správné odpovědi (po zadání numerické hodnoty), v případě nesprávné odpovědi 0 bodů. Následně se sečtou body za všechny čtyři úlohy, čímž vznikne skóre analytického myšlení v rozsahu 0 až 4 (čím vyšší, tím lepší schopnost analytického uvažování). Pro potřeby regresní analýzy bude tato proměnná použita jako metrická.

Vzdělání

Hypotéza 3 předpokládá, že nižší dosažené vzdělání (oproti středoškolskému a vysokoškolskému) zvyšuje pravděpodobnost konspiračního smýšlení. V datovém souboru je proměnná reprezentována kategoriemi: Základní + SŠ bez maturity, SŠ s maturitou, a Vysokoškolské vzdělání. Právě toto trojčlenné rozdělení odpovídá kvótám a je pro analýzu použito jako kategorická proměnná s referenční kategorií „VŠ vzdělání“.

Příjem

Proměnná navazuje na Hypotézu 4, jež uvádí, že respondenti s nižším příjmem vykazují vyšší míru víry v konspirační teorie. V rámci výzkumu respondenti uváděli rozmezí měsíčního příjmu po kvótách (např. do 15 tis., 15-20 tis., 20-25 tis. Kč atd.). Toto rozdělení je použito k vytvoření kategorické proměnné, a pro potřeby regresí bude transformováno do metrické škály podle středních hodnot intervalů (např. kategorie 15-20 tis. = 17 500 Kč). Nechybí tam i kategorie “nevím/nechci uvést”, jež bude z analýzy vyloučena.

Politické preference (sympatie k antisystémovým/populistickým stranám)

Tato proměnná ověřuje Hypotézu 5, dle níž podpora nebo sympatie k antisystémovým či populistickým stranám úzce koreluje s konspiračním myšlením. V dotazníku byla nejprve zjišťována volba v posledních volbách a sympatie k vybraným stranám (pomocí otevřené otázky i uzavřených variant). Za antisystémové/populistické se pro účely analýzy považují hnutí ANO, SPD a KSČM, Přísaha Roberta Šlachty a Trikolóra, Svobodní a Soukromníci. Vzniká dichotomická proměnná:

1 = volil(a) či sympatizuje s ANO / SPD / KSČM/ Přísaha Roberta Šlachty / Trikolóra, Svobodní a Soukromníci

0 = volil(a) či sympatizuje s jinou stranou, případně nevolil(a)

Respondenti, kteří volbu nechtěli uvést nebo si ji nepamatují, byli z analýz vyloučeni.

Psychická nepohoda

Psychická nepohoda byla konstruována jako průměr sedmi položek (Q12_1 až Q12_7), které se ptaly na četnost prožívání úzkosti, podrážděnosti, pesimismu, smutku a dalších příznaků

duševní nepohody během posledních dvou týdnů. Odpovědi byly zaznamenány na škále 1 (nikdy) až 4 (velmi často). Výsledná proměnná *psych_nepohoda* byla zkonstruována jako aritmetický průměr těchto položek.

Anomie

Proměnná anomie byla vytvořena jako průměr devíti položek z bloku Q13, které měří pocity společenské deziluze a bezmoci, například „Nemá cenu obracet se na úřady, protože ty se o problémy obyčejného člověka příliš nezajímají“ nebo „Společnost se rozpadá a nikdo tomu nedokáže zabránit“. Odpovědi byly zaznamenány na pětibodové škále (1 = zcela nesouhlasím, 5 = zcela souhlasím). Vyšší skóre znamená vyšší míru anomie.

2.5. Etické aspekty výzkumu

Vzhledem k povaze výzkumu, který pracoval se sekundární analýzou existujících dat, byla etická rizika spojená s realizací této studie minimální. Data použitá v analýze pocházejí z výzkumného projektu „Společnost nedůvěry“ realizovaného agenturou InsightLab ve spolupráci s Českým rozhlasem v roce 2023, přičemž sběr dat probíhal anonymní formou prostřednictvím metody CAWI (Computer-Assisted Web Interviewing). Respondenti byli předem informováni o účelu šetření, o anonymitě jejich odpovědí a o možnosti kdykoli účast ve výzkumu ukončit, čímž byla naplněna základní etická zásada respektu k autonomii účastníků výzkumu.

Sekundární analýza respektovala principy důvěrnosti a ochrany osobních údajů. Použitý dataset neobsahoval žádné informace, které by umožňovaly individuální identifikaci respondentů, a všechny proměnné byly analyzovány v agregované podobě. Práce se rovněž řídila zásadou minimalizace rizika újmy, a to jak v rovině interpretace výsledků, tak v jejich zveřejňování, přičemž nebyly prezentovány žádné stigmatizující nebo dehonestující závěry vůči specifickým skupinám obyvatelstva.

3. ANALÝZA DAT

Třetí část této práce se zaměřuje na samotnou analýzu již představeného datového souboru a ověřování stanovených hypotéz. Navážu tak na metodologickou kapitolu, kde

jsem popsal zdroj dat i způsob jejich získání. Nyní se soustředím na konkrétní kroky, které povedou k testování vztahů mezi zkoumanými proměnnými. Nejprve vysvětlím zvolenou strategii analýzy a vymezím, jaké statistické metody či postupy využiji. Poté představím výsledky zpracování dat a uvedu je do souvislostí s teoretickým rámcem práce. Tato analýza poslouží jako podklad pro diskusi, kde zhodnotím, zda zjištění odpovídají či protirečí očekáváním vycházejícím z teoretického ukotvení.

Veškerá analýza byla provedena v prostředí statistického softwaru IBM SPSS Statistics (verze 26). Práce se opírá jak o základní deskriptivní analýzy, tak o pokročilejší techniky, především faktorovou analýzu a násobnou lineární regresi. Tyto metody byly zvoleny s ohledem na povahu výzkumných otázek i typ proměnných, které vstupují do modelu.

Veškeré postupy provedené v rámci analytické části této práce jsou plně replikovatelné. Aby byla zajištěna maximální transparentnost a možnost ověření výsledků, je v příloze práce přiložen kompletní syntax použitý při analýzách v programu IBM SPSS Statistics (viz. Příloha č.1). Syntax obsahuje všechny kroky zpracování dat, včetně transformací proměnných, provedení faktorové analýzy a regresních modelů. Tento přístup umožňuje přesné zopakování celé analýzy a přispívá k její validitě a ověřitelnosti.

3.1.Transformace dat

Analytická část práce začíná explorační faktorovou analýzou (EFA), která měla za cíl ověřit jednorozměrnost souboru výroků týkajících se konspiračního myšlení a umožnit vytvoření souhrnné škály. V tomto kroku je operováno s 20 výroky respondentů z výzkumu Společnost nedůvěry, které tematicky pokrývaly nejčastější konspirační narativy, například víru v utajená spiknutí elit, manipulaci médií, zatajování informací farmaceutickými firmami nebo konspirace ohledně ovlivňování voleb.

3.1.1. Metodologický rámec faktorové analýzy

Při analýze dat byl kladen důraz na konstrukci souhrnné škály konspiračního myšlení na základě odpovědí respondentů na dvacet výroků vztahujících se ke konspiračním teoriím. Původně bylo plánováno provedení faktorové analýzy při využití listwise přístupu k chybějícím údajům, což by znamenalo zahrnutí pouze těch respondentů, kteří odpověděli na

všechny položky bez výskytu chybějících hodnot. Tento přístup by však vedl k výraznému snížení počtu analyzovaných případů, konkrétně by bylo možné využít pouze 875 respondentů z původního souboru 3880 osob, což by znamenalo ztrátu přibližně 77,5 % dat.

Aby bylo možné minimalizovat tuto ztrátu a zachovat robustnost a reprezentativnost datového souboru, bylo rozhodnuto přistoupit k imputaci chybějících hodnot. Postup spočíval ve výpočtu individuálního průměru odpovědí každého respondenta napříč položkami týkajícími se konspiračních teorií. V případech, kdy měl respondent na některou položku chybějící odpověď, byla tato hodnota nahrazena právě jeho individuálním průměrem. Po provedení imputace byla pomocná proměnná individuálního průměru odstraněna.

Následně byla provedena explorační faktorová analýza metodou hlavních os (Principal Axis Factoring) s použitím listwise přístupu ke zbývajícím chybějícím údajům. Kritériem pro počet extrahovaných faktorů bylo vlastní číslo (eigenvalue) vyšší než 1. Výsledky faktorové analýzy ukázaly velmi dobrou vhodnost dat pro faktorovou analýzu: hodnota Kaiser-Meyer-Olkinova kritéria činila 0,970 a Bartlettův test sphericity byl signifikantní ($\chi^2(190) = 45416,375$; $p < 0,001$).

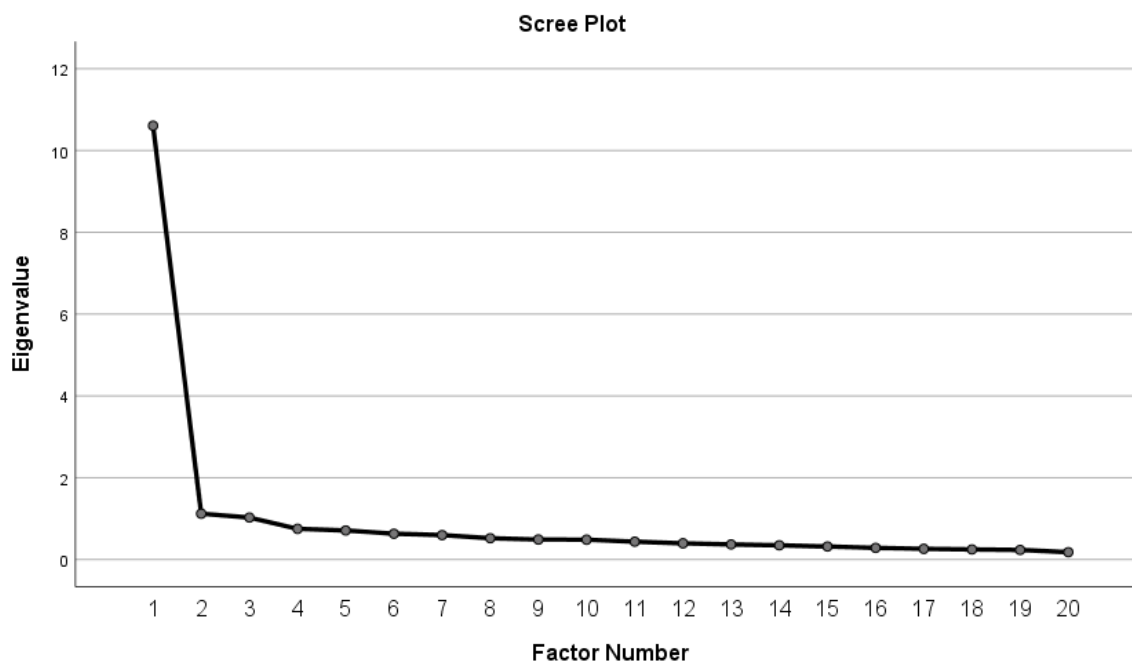
Analýza odhalila existenci tří faktorů s eigenvalue vyšší než 1, přičemž první faktor měl vlastní číslo přibližně 10 a vysvětlil dominantní část celkové variance. Na základě vizuální inspekce scree plotu bylo patrné výrazné zlomení po prvním faktoru, což podporuje interpretaci, že primární faktor reprezentuje hlavní dimenzi zkoumaného fenoménu (Costello a Osborne (2005)). Tento první faktor byl interpretován jako ukazatel celkového konspiračního myšlení, v souladu s teoretickým ukotvením práce, které předpokládá existenci obecné tendence k víře v různé konspirační teorie napříč tématy. Škála vytvořená na základě faktorových skóre tohoto hlavního faktoru byla dále využita jako souhrnný ukazatel konspiračního myšlení v regresní analýze. Tabulka 1 uvádí klíčové výstupy z této analýzy:

Tabulka 1: Výsledky faktorové analýzy

Ukazatel	Hodnota
KMO (Kaiser-Meyer-Olkin)	0,970

Bartlettův test sphericity	$p < 0,001$
Počet extrahovaných faktorů	1
Vysvětlená variabilita faktorem	50,041 %

Graf 1: Scree Plot faktorové analýzy 1

Poznámka: Zdroj: IBM SPSS Statistics 26 Output, vlastní zpracování

3.1.2. Konstrukce proměnné konspiračního myšlení (kosp_duv)

Na základě faktorové analýzy byla vytvořena souhrnná proměnná kosp_duv, představující míru konspiračního myšlení respondentů. Výsledné skóre bylo získáno uložením faktorového skóre z první extrahované dimenze, která reprezentuje hlavní osu variability v odpovědích na soubor dvaceti výroků. Tento faktor byl interpretován jako ukazatel celkového konspiračního myšlení, což odpovídá i teoretickému vymezení konspirační mentality v předchozí části práce.

Nově vytvořená proměnná kosp_duv tedy zachycuje celkovou tendenci respondenta souhlasit s různými konspiračními výroky. Výsledky jsou standardizovány tak, že mají průměr 0 a směrodatnou odchylku přibližně 0,876. V návaznosti na koncipování otázek v dotazníku jsou vyšší kladné hodnoty indikující vyšší míře konspiračního myšlení, záporné hodnoty naopak nižší míře. Tabulka 2 zachycuje základní deskriptivní statistiky nové proměnné:

Tabulka 2: Deskriptivní statistiky proměnné konsp_duv

Statistika	Hodnota
Počet platných N	3857
Průměr	0
Směrodatná odchylka	0,876
Minimum	-3,133
Maximum	2,645

3.1.3 Transformace nezávislých proměnných

Před samotnou regresní analýzou bylo nezbytné připravit jednotlivé nezávislé proměnné tak, aby odpovídaly analytickému rámci práce. Většina použitých proměnných představuje teoreticky ukotvené konstrukty, které byly měřeny pomocí vícero položek v dotazníku. Pro tyto konstrukty byla vytvořena souhrnná skóre jako průměr jednotlivých položek. Následně byla ověřena jejich vnitřní konzistence pomocí Cronbachova alfa.

Politická důvěra

Souhrnné skóre politické důvěry bylo vypočteno jako průměr ze tří otázek, které zjišťovaly důvěru v Parlament, Vládu a Prezidenta ČR. Reliabilita škály byla velmi dobrá ($\alpha = 0,80$), což potvrzuje její vnitřní soudržnost.

Tabulka 3: Deskriptivní statistiky proměnné politická důvěra

Statistika	Hodnota
Počet platných N	3 826
Průměr	2,37
Směrodatná odchylka	0,99
Minimum	1,00
Maximum	5,00

Důvěra v tradiční média

Tento index byl sestaven jako průměr dvou položek zjišťujících důvěru v Českou televizi a

Český rozhlas. Reliabilita škály byla rovněž uspokojivá ($\alpha = 0,73$).

Tabulka 4: Deskriptivní statistiky proměnné důvěra v tradiční média

Statistika	Hodnota
Počet platných N	3 835
Průměr	2,72
Směrodatná odchylka	1,09
Minimum	1,00
Maximum	5,00

Důvěra ve vědce

Důvěru ve vědce měří v datasetu proměnná Q5_9 v pomoci 5 bodové škály 1 až 5, kdy hodnota 1 značí Silně důvěřuji a 4 Silně nedůvěřuji.

Tabulka 4: Deskriptivní statistiky proměnné důvěra v tradiční média

Statistika	Hodnota
Počet platných N	3 822
Průměr	3,60
Směrodatná odchylka	0,86
Minimum	1,00
Maximum	5,00

Kognitivní reflexe

Kognitivní reflexe byla měřena pomocí čtyř úloh z tzv. CRT testu (Cognitive Reflection Test). Každá správná odpověď byla přepočtena na binární proměnnou (1 = správně, 0 = špatně) a vytvořeno celkové skóre analy_score, které nabývalo hodnot 0 až 4.

Tabulka 5: Deskriptivní statistiky proměnné kognitivní reflexe

Statistika	Hodnota
Počet platných N	3 868
Průměr	1,59
Směrodatná odchylka	1,16

Minimum	0
Maximum	4

Sympatie k populistickým stranám

Proměnná pop_symp byla vytvořena binárním přepočtem odpovědí na otázku týkající se sympatií k politickým stranám. Hodnota 1 značí preferenci antisystémové nebo populistické strany, hodnota 0 ostatní či žádnou volbu.

Tabulka 6: Frekvence proměnné pop_symp

Hodnota	Počet respondentů	Podíl (%)
0	2 895	75,2 %
1	956	24,8 %

Psychická nepohoda

Psychická nepohoda byla operacionalizována jako průměr odpovědí na sedm položek škály měřící symptomy úzkosti, depresivní nálady a stresu. Reliabilita této škály byla velmi vysoká ($\alpha = 0,92$), což indikuje silnou vnitřní konzistenci.

Tabulka 7: Deskriptivní statistiky proměnné psychická nepohoda

Statistika	Hodnota
Počet platných N	3 851
Průměr	2,04
Směrodatná odchylka	0,98
Minimum	1,00
Maximum	5,00

Anomie

Proměnná anomie byla vypočtena jako průměr devíti položek zachycujících pocit ztráty smysluplnosti, společenské dezorientace a nedůvěry. Reliabilita této škály byla opět vysoká ($\alpha = 0,88$).

Tabulka 8: Deskriptivní statistiky proměnné anomie

Statistika	Hodnota
Počet platných N	3 841
Průměr	2,87
Směrodatná odchylka	0,89
Minimum	1,00
Maximum	5,00

3.2 Lineární regresní analýza

Ve druhé části analýzy byla provedena vícenásobná lineární regrese, jejímž cílem bylo zjistit, jaké faktory statisticky významně ovlivňují míru konspiračního myšlení měřenou faktorem konspiračního myšlení. Tento faktorový skóre bylo získáno na základě explorační faktorové analýzy dvaceti výroků reflektujících konspirační postoje a slouží jako závislá proměnná.

Lineární regrese je statistická metoda sloužící k analýze vztahu mezi jednou závislou proměnnou a jednou nebo více nezávislými proměnnými. Cílem je zjistit, jak se průměrná hodnota závislé proměnné mění v závislosti na změnách prediktorů. Výsledkem lineární regrese je rovnice přímky, kde každý koeficient vyjadřuje, o kolik se v průměru změní hodnota závislé proměnné při změně příslušného prediktoru o jednu jednotku, za předpokladu, že ostatní proměnné zůstávají konstantní. Metoda předpokládá lineární vztah mezi proměnnými, normálně rozložená residua a homoskedasticitu (konstantní rozptyl zbytků).

Nezávislé proměnné byly zvoleny na základě teoretických východisek i předchozích výzkumů. Do modelu byly zahrnuty tyto konceptuálně významné proměnné: anomie, důvěra v politické instituce, důvěra v tradiční média, důvěra ve vědce, psychická nepohoda, kognitivní reflexe, sympatie k populistickým stranám a osobní příjem. Vedle toho byly do modelu zařazeny kontrolní proměnné: věk, pohlaví, vzdělání a proměnná velikost místa bydliště, která byla transformována do dichotomické proměnné (0 = větší město nad 20 000

obyvatel, 1 = menší město či venkov do 20 000 obyvatel).

Před vlastní regresní analýzou byla provedena úprava dat v oblasti konstrukce faktoru konspiračního myšlení, aby se minimalizovala ztráta respondentů v důsledku chybějících odpovědí. Původní plánovaný přístup by vedl k redukci vzorku z 3880 respondentů na přibližně 875 respondentů při použití listwise deletion. Proto byla zvolena strategie imputace chybějících odpovědí průměrem jednotlivých respondentů, čímž bylo umožněno zachovat větší část souboru dat pro následné analýzy. Výsledkem bylo, že v regresním modelu bylo zahrnuto 2486 respondentů, což významně zvyšuje statistickou sílu analýzy a robustnost výsledků.

3.2.1 Specifikace modelu a technické poznámky

Regresní model byl vytvořen pomocí metody Enter, kdy byly všechny prediktory zařazeny do modelu současně. Tento přístup umožňuje zachytit relativní přínos každé proměnné při kontrole vlivu ostatních. Hodnoty tolerance a VIF byly přezkoumány a neindikovaly problém s multikolinearitou, nejvyšší hodnota VIF byla 1,757, což je výrazně pod kritickou hranicí 5.

Stejně jako v předchozím postupu byla použita metoda listwise deletion pro zachování konzistence dat, přičemž případy s chybějícími hodnotami v některé z analyzovaných proměnných byly vyloučeny. Vzhledem k provedené imputaci však byl zachován vysoký počet platných případů ($N = 2486$), což významně posílilo spolehlivost modelu.

3.2.2. Shrnutí modelu

Výsledný model se ukázal jako statisticky vysoce významný ($F(12, 2473) = 80,23$; $p < 0,001$) a vysvětluje přibližně 28 % variance závislé proměnné ($R^2 = 0,280$; Adjusted $R^2 = 0,277$). Hodnota standardní chyby odhadu činí 0,74.

Tabulka 9: Souhrn modelu lineární regrese

Ukazatel	Hodnota
R	0,530
R Square	0,281
Adjusted R Square	0,279
Std. Error of Estimate	0,743
Počet platných případů	2486

Vysvětlená variance 28 % může na první pohled působit relativně nízká, avšak v kontextu sociálněvědního výzkumu, kde je konspirační myšlení chápáno jako komplexní psychosociální fenomén ovlivněný řadou interagujících faktorů, je takový podíl považován za odpovídající a běžný. Jak upozorňují např. Imhoff a Bruder (2014) či van Prooijen (2018), víra v konspirační teorie je ovlivněna širokým spektrem psychologických, sociálních a kulturních proměnných, které nelze plně zachytit v jednom regresním modelu.

Nízkou hodnotu R^2 je tedy nutné interpretovat s ohledem na povahu zkoumaného jevu. Model robustně identifikuje klíčové prediktory a poskytuje konzistentní odhady směrů vztahů, přičemž zachovává přehlednost a interpretovatelnost výsledků. V budoucím výzkumu by bylo vhodné zvážit využití komplexnějších modelů zahrnujících například interakční efekty mezi prediktory nebo latentní proměnné, které by mohly lépe zachytit strukturu vztahů a potenciálně zvýšit vysvětlenou varianci (Newman 2014).

Ve dříve zmiňovaném modelu, který vycházel z dat bez imputace chybějících hodnot při konstrukci závislé proměnné „kensp_duv“, došlo v důsledku použití listwise přístupu k výraznému snížení počtu analyzovaných případů, model tak zahrnoval pouze 875 respondentů z původního souboru 3880, což představuje ztrátu téměř 80 % dat. Tento model byl nicméně zachován pro kontrolní účely, aby bylo možné posoudit, zda imputace zásadně neovlivnila směry a sílu vztahů mezi proměnnými. Výsledky ukázaly, že i při značně redukovaném vzorku zůstaly klíčové vztahy konzistentní. Nejvýznamnější prediktory (anomie, důvěra v tradiční média, důvěra v politiky a ve vědce) si zachovaly stejný směr a srovnatelnou velikost efektu. Významnější změna nastala u proměnné vzdělání, která v tomto modelu nebyla statisticky významná, a naopak psychická nepohoda vykazovala slabší, ale rovněž nesignifikanční vztah. Tento výsledek potvrzuje robustnost hlavních zjištění napříč různými způsoby zpracování dat, přičemž imputovaná verze byla zvolena pro hlavní interpretaci díky vyšší stabilitě a reprezentativnosti vzorku.

3.3. Interpretace regresního modelu

Tabulka 10: Analýza prediktorů víry v konspirační teorii v české populaci

Prediktory	Odhad	CI (95 %)	Std. chyba	Std. Beta
Důvěra v tradiční média	-0,168	(-0,211; -0,125)	0,022	-0,172***
Politická důvěra	-0,124	(-0,169; -0,079)	0,023	-0,120***
Důvěra ve vědce	-0,194	(-0,247; -0,141)	0,027	-0,137***
Anomie	0,190	(0,139; 0,241)	0,026	0,142***
Kognitivní reflexe	0,048	(0,024; 0,072)	0,012	0,074***
Čistý osobní příjem	0,029	(0,011; 0,047)	0,009	0,060**
Psychická nepohoda	-0,068	(-0,117; -0,019)	0,025	-0,050**
Sympatie k populistickým/antisystémovým stranám	-0,025	(-0,088; 0,038)	0,032	-0,013
Věk	0,005	(0,003; 0,007)	0,001	0,069***
Vzdělání	0,051	(0,010; 0,092)	0,021	0,046*
Pohlaví (žena)	-0,186	(-0,249; -0,123)	0,032	-0,106***
Bydliště (menší město/venkov)	-0,041	(-0,102; 0,020)	0,031	-0,023
N=2486; R ² =0,281				

Poznámka: Vícenásobná lineární regrese, vlastní analýza, Society of Distrust (2023). * $p < 0.05$; ** $p < 0.01$; *** $p < 0.001$.

Z tabulky vyplývá, že nejvýraznější negativní vliv na víru v konspirační teorii má důvěra v tradiční média, následovaná důvěrou ve vědce, politickou důvěrou a pohlavím (žena), ve všech případech se jedná o signifikantní negativní vztah. Naopak anomie vykazuje nejsilnější pozitivní efekt, což potvrzuje hypotézu, že pocit odcizení a nedůvěra ve společnost významně zvyšují pravděpodobnost víry v konspirační narativy. Statisticky významný ochranný efekt vykazuje také vyšší úroveň kognitivní reflexe, a pozitivní souvislost s vírou v konspirační teorii byla dále zaznamenána u nižšího osobního příjmu a vyššího věku. Proměnné jako sympatie k populistickým stranám a velikost místa bydliště se neukázaly jako významné prediktory.

3.4. Limity výzkumu

Výsledky prezentované v této práci je nutné interpretovat s vědomím určitých omezení, která vyplývají z povahy použitých dat, výzkumného designu i operacionalizace zkoumaných proměnných. Prvním významným limitem je charakter výběrového souboru. Analýza vychází z dat získaných prostřednictvím online dotazníkového šetření zaměřeného na internetovou populaci České republiky ve věku 18-65 let. Tento přístup, ačkoliv umožňuje efektivní oslovení širokého spektra respondentů, zároveň znamená, že výsledky nelze bez dalšího zobecnit na celou populaci ČR. Zejména starší osoby, lidé s nižším vzděláním či ti, kteří mají omezený přístup k internetu, jsou v souboru podrepresentováni, což může vést k určitým zkreslením, zejména pokud jde o vztah mezi institucionální důvěrou, mediální gramotností a vírou v konspirační teorie.

Druhým limitem je deklarativní charakter dat, kdy jsou zjišťovány postoje a přesvědčení respondentů formou sebehodnocení. Přestože metoda CAWI minimalizuje některé zdroje zkreslení, nelze zcela vyloučit efekt sociální žádoucnosti, kdy respondenti mohou své postoje, zejména v citlivých otázkách důvěry v instituce, mírně přizpůsobovat normativním očekáváním. Tento faktor je zvláště relevantní v kontextu výzkumu víry v konspirační teorie, kde některé názory mohou být vnímány jako společensky nepřijatelné či stigmatizované.

Další omezení se týká šíře zařazených prediktorů. Ačkoli byly do analýzy zahrnuty klíčové proměnné identifikované v dosavadní literatuře (důvěra v instituce, analytické myšlení, vzdělání, příjem, anomie, psychická nepohoda a politické preference), nebylo možné postihnout celý komplex faktorů ovlivňujících konspirační smýšlení. Proměnné jako osobnostní charakteristiky (například potřeba uzavřenosti, kognitivní rigidita, míra paranoidního vnímání) nebo detailní analýza mediální spotřeby (konzumace konkrétních typů zdrojů, expozice dezinformacím) by mohly přinést hlubší porozumění dynamice tohoto jevu.

Pravděpodobně největší limitací je samotný výzkumný design, který je korelační, a tudíž neumožňuje určit kauzální vztahy mezi sledovanými proměnnými. Zjištěná souvislost mezi nižší důvěrou v instituce a vyšší mírou víry v konspirační teorie může být obousměrná, nejenže nedůvěra v autority může zvyšovat otevřenost vůči konspiračním narativům, ale i samotné konspirační přesvědčení může zpětně oslabovat důvěru v tradiční instituce. Interpretace výsledků by proto měla být vedena s vědomím této potenciální recipacity.

K metodickým limitům patří i způsob operacionalizace klíčových proměnných, zejména důvěry v instituce. V práci byla důvěra v politické instituce, média a vědce agregována do průměrných hodnot, čímž mohla být do jisté míry zastřena variabilita v důvěře k jednotlivým institucím. Zatímco respondent může například důvěřovat ministerstvu zdravotnictví, nemusí ale důvěřovat nadnárodním institucím jako je WHO, tato nuance nebyla v rámci souhrnných indikátorů plně zachycena.

S ohledem na uvedené limity lze doporučit několik směrů pro budoucí výzkum v této oblasti. Především by bylo žádoucí rozšířit cílovou populaci o skupiny, které nejsou plně zastoupeny v internetových šetřeních, zejména seniory a osoby s nižším vzděláním a socioekonomickým statutem. Další výzkumy by měly usilovat o longitudinální designy, které by umožnily sledovat změny ve vztahu mezi institucionální důvěrou a konspiračním myšlením v čase a lépe tak testovat kauzální mechanismy.

Vhodné by bylo rovněž zařadit do analýz širší spektrum prediktorů, včetně psychologických dispozic a charakteristik mediálního chování. Zvláštní pozornost by si zasloužila také diferenciaci důvěry v jednotlivé typy institucí a její vztah ke konkrétním typům konspiračních narativů (politických, zdravotnických, environmentálních). Významnou perspektivu by mohly přinést také kvalitativní studie, zaměřené na hlubší pochopení subjektivních významů, které respondenti připisují svým konspiračním přesvědčením, a na procesy, kterými se tyto přesvědčení utvářejí a udržují v každodenní zkušenosti.

Shrnuto, ačkoliv tato práce přináší nové poznatky o vztahu mezi důvěrou v instituce a vírou v konspirační teorie v českém prostředí, její výsledky je třeba vnímat jako dílčí příspěvek k širší debatě o epistemické důvěře, polarizaci společnosti a rezistenci vůči dezinformacím, která si žádá další systematické a metodologicky různorodé zkoumání.

4. DISKUZE VÝSLEDKŮ

Výsledky provedené analýzy vyprávějí příběh o tom, jak se oslabující důvěra v klíčové společenské instituce, narůstající vnímání chaosu a proměnné individuální schopnosti jednotlivců prolínají v dynamice konspiračního smýšlení. Tento příběh není jednoduchým shrnutím jednotlivých prediktorů. Je svědectvím o tom, jak se různé vrstvy společenského i psychologického života propojují a formují náchylnost k alternativním výkladům reality.

Společenské instituce jako pilíře epistemické stability

Jedním z nejzásadnějších zjištění této analýzy je význam důvěry v klíčové společenské instituce, konkrétně vědeckou komunitu, tradiční média a politické instituce. Tyto pilíře epistemické stability fungují nejen jako zdroj informací, ale i jako normativní autority, které určují rámec sdílené reality. Výsledky ukazují, že oslabení důvěry v tyto instituce souvisí s výrazným nárůstem konspiračního smýšlení.

Nejvyšší prediktivní sílu v tomto ohledu vykazuje důvěra v tradiční média ($\beta = -0,172$, $p < 0,001$). Tento výsledek reflektuje zásadní roli médií jako prostředníků mezi jednotlivcem a světem. Pokud jsou média vnímána jako nedůvěryhodná, ztrácí lidé základní orientační body pro interpretaci událostí a začínají vyhledávat paralelní, často konspirační zdroje vysvětlení. Tento mechanismus ukazuje, že boj s konspiračními teoriemi nemůže být redukován pouze na podporu kritického myšlení jednotlivců. Vyžaduje také systematickou obnovu důvěry v mediální instituce jako takové.

Důvěra ve vědeckou komunitu ($\beta = -0,137$, $p < 0,001$) se ukázala být druhým nejsilnějším prediktorem. Tento vztah podtrhuje ochrannou funkci vědeckého konsenzu v době krizí, kdy je společnost vystavena masivním dezinformačním tokům (Constantinou, et al., 2021, Casara et al., 2022). Tam, kde přetrvává důvěra ve vědu, přetrvává i ochota přijímat odborná a složitá vysvětlení světa. Tam, kde důvěra eroduje, otevírá se prostor pro alternativní „pravdy“, které lépe uspokojují potřebu jednoduchosti a srozumitelnosti.

Politická důvěra ($\beta = -0,120$, $p < 0,001$) hraje rovněž významnou roli, i když poněkud slabší než se očekávalo před analýzou. Tento vztah lze chápat v duchu teorie institucionální legitimacy (Pierre, 2020), která zdůrazňuje, že ztráta důvěry v politické struktury vede k erozi pocitu bezpečí a orientace ve společnosti. Následně roste přitažlivost alternativních a

konspiračních interpretací společenského dění.

Celkově tato část analýzy ukazuje, že víra v konspirační teorie není náhodným jevem, ale symptomem hlubších společenských problémů. Vzniká v kontextu oslabené epistemické infrastruktury společnosti, kde důvěra, která by měla držet pohromadě kolektivní poznání, postupně koroduje.

Anomie jako pocit chaosu a destabilizace

Vedle důvěry v instituce se jako významný prediktor konspiračního smýšlení ukázala subjektivně vnímaná anomie ($\beta = 0,142$, $p < 0,001$). Tento vztah ukazuje, že čím silněji lidé vnímají rozklad společenských norem a pravidel, tím vyšší je pravděpodobnost, že se uchýlí k alternativním, často konspiračním výkladům světa.

Výsledek odpovídá klasické sociologické teorii anomie, kterou formuloval Robert K. Merton. Podle jeho konceptu napětí mezi kulturně definovanými cíli a legitimními prostředky k jejich dosažení vede k oslabení sociální koheze a k nárůstu deviantních strategií (Merton, 2017). V kontextu konspiračního smýšlení lze anomii chápat jako vnitřní pocit, že zavedený společenský řád je nefunkční, což vytváří prostor pro hledání nových, často jednodušších a emotivnějších způsobů interpretace reality.

Výsledky této analýzy jsou v souladu s moderními poznatky o vztahu mezi anomii a konspiračním myšlením (Van Prooijen a Van Acker, 2015). Subjektivní pocit chaosu a destabilizace zvyšuje otevřenost vůči vysvětlením, která nabízejí jasné viníky a přímočará řešení, čímž konspirační teorie naplňují hlubokou lidskou potřebu předvídatelnosti a kontroly.

V českém prostředí může být význam anomie dále umocněn historickými a společenskými zkušenostmi. Přejít od centrálně plánované ekonomiky ke kapitalistickému systému po roce 1989, geopolitické otřesy i pandemie COVID-19 narušily stabilitu běžného života a zesílily vnímání nejistoty. Tyto události mohly přispět k oslabení důvěry ve stávající společenské normy a zvýšit poptávku po alternativních vysvětleních.

Jak ukazují Šrol, Ballová Mikušková a Čavojová (2021), lidé, kteří vnímají svět jako

chaotický, mají tendenci vyhledávat narativy, které snižují jejich pocit nejistoty. V tomto smyslu konspirační teorie plní nejen epistemickou, ale také emoční funkci, protože poskytují zdánlivý řád ve světě, který se jinak jeví jako nepředvídatelný a ohrožující.

Analýza tedy potvrzuje, že konspirační myšlení není pouze kognitivní odchylkou jednotlivců, ale může být také racionální reakcí na hluboký subjektivní pocit chaosu a ztráty sociálních opor. Tento závěr podtrhuje význam širších společenských struktur v utváření individuálního vztahu k realitě.

Individuální a kognitivní schopnosti

Významnou roli v predikci konspiračního smýšlení sehrály také individuální kognitivní schopnosti, konkrétně úroveň kognitivní reflexe. Výsledky ukázaly, že nižší skóre v testu kognitivní reflexe bylo spojeno s vyšší mírou víry v konspirační teorie ($\beta = 0,074$, $p < 0,001$). Tento efekt je statisticky významný, avšak jeho síla je v porovnání s vlivem institucionální důvěry a percepce anomie slabší.

Tento výsledek je v souladu s dřívějšími výzkumy, které ukazují, že lidé s nižší mírou kognitivní reflexe, tedy s menší ochotou nebo schopností zpochybňovat své první intuitivní dojmy a promýšlet alternativní možnosti, bývají náchylnější ke zjednodušeným výkladům reality. Konspirační teorie často nabízejí jednoduché a emocionálně rezonující příběhy, které uspokojují potřebu rychlého porozumění složitým společenským jevům (Pennycook et al., 2015, Swami et al., 2014).

Zjištění této analýzy tedy potvrzuje, že intuitivní styl uvažování může být rizikovým faktorem. Zároveň je však důležité poznamenat, že kognitivní schopnosti samy o sobě nejsou všemocnou ochranou. Ani vysoká úroveň reflexivního myšlení nezaručuje odolnost vůči konspiračním narativům, pokud je zároveň přítomna například hluboká nedůvěra v instituce nebo výrazný pocit anomie.

Tento komplexní pohled podporují i závěry Galliforda a Furnhama (2017) a Jastrzębského a Chuderského (2017), kteří upozorňují, že i vzdělání a inteligentní jedinci mohou podlehnout konspiračním narativům, pokud se nacházejí v prostředí charakterizovaném nejistotou, nedůvěrou a emoční zátěží. Inteligence a analytické schopnosti sice zvyšují

schopnost odhalovat logické rozpory, ale nezaručují imunitu vůči narativům, které odpovídají hlubším psychologickým potřebám nebo ideologickým postojům.

Z těchto důvodů je třeba chápat roli kognitivní reflexe jako dílčí, nikoli rozhodující. Ochranný efekt analytického myšlení může být oslaben nebo zcela neutralizován, pokud je kombinován s dalšími rizikovými faktory. Kognitivní schopnosti tedy nejsou samy o sobě bariérou proti konspirativnímu myšlení, ale spíše jednou ze složek komplexní psychologické výbavy, která může napomoci, ale nikoliv zaručit kritické posuzování informací.

Socioekonomický status

Vedle psychologických a institucionálních proměnných sehrál v modelu i socioekonomický status, konkrétně úroveň osobního příjmu. Výsledky ukazují, že vyšší čistý osobní příjem byl spojen s nižší mírou víry v konspirační teorie ($\beta = 0,060$, $p < 0,01$). Tento vztah byl sice statisticky významný, avšak jeho síla byla výrazně nižší než u důvěry v instituce nebo vnímání anomie.

Tento výsledek potvrzuje předchozí výzkumy, které upozorňují, že nižší socioekonomické postavení může být spojeno se zvýšenou zranitelností vůči konspiračním narativům. Nejedná se však o přímý vztah, ale spíše o souhrn faktorů, které ovlivňují subjektivní pocit kontroly nad vlastním životem. Jak uvádějí Freeman a Bentall (2017) nebo Uscinski a Parent (2014), lidé s nižším příjmem se mohou častěji cítit ohroženi, vyloučení ze systému a nedůvěřovat oficiálním strukturám, což vytváří úrodnou půdu pro konspirační přesvědčení.

Výsledky této analýzy naznačují, že ekonomická situace jednotlivce může mít určitý ochranný efekt, pravděpodobně skrze větší přístup k informacím, vyšší životní stabilitu a menší pocit ohrožení. Tento efekt je však omezený a nikdy není absolutní. I jednotlivci s vyššími příjmy mohou podlehnout konspiračním teoriím, pokud v jejich životě dominují jiné rizikové faktory, například hluboká nedůvěra v instituce nebo pocit společenského chaosu.

Z toho vyplývá, že socioekonomický status je nutné chápat jako kontextový faktor. Sám o sobě není rozhodující, ale může zesilovat nebo tlumit vliv jiných proměnných. V rámci komplexního modelu se tak ukazuje jako dílčí proměnná s doplňkovým významem, která sama o sobě konspirační smýšlení sice ovlivňuje, ale nevysvětluje.

Věk jako proměnná s kulturním významem

Jedním z nejpřekvapivějších zjištění analýzy je vztah mezi věkem a mírou víry v konspirační teorie. Starší respondenti vykazovali vyšší sklony ke konspiračnímu smýšlení. Tento výsledek je zajímavý především proto, že dosavadní literatura nabízí smíšené a často rozporné závěry. Některé studie uvádějí, že k víře v konspirační teorie jsou náchylnější spíše mladší lidé (například Bordeleau a Stockemer, 2024, nebo Freeman et al., 2022), zatímco jiné nezaznamenávají žádný významný vztah mezi věkem a konspiračním myšlením (Uscinski a Parent, 2014). Další výzkumy poukazují na to, že vztah mezi věkem a konspirativním smýšlením může být proměnlivý v závislosti na kontextu a konkrétním typu konspirační teorie (van Mulukom et al., 2022).

V českém prostředí se však jeví jako pravděpodobné, že vyšší míra víry v konspirační teorie u starších věkových skupin souvisí s historickými a kulturními specifiky. Starší generace si v průběhu života prošly několika zásadními proměnami politického a společenského systému, které mohly opakovaně narušit jejich důvěru ve veřejné instituce a stabilitu světa, ve kterém žijí. Zkušenosti s totalitním režimem, následná transformace po roce 1989, i opakované zklamání z vývoje po roce 2000 mohly přispět k vyšší míře skepticismu a k hledání alternativních interpretací reality.

K tomu se přidávají rozdíly v mediální a digitální gramotnosti. Starší generace mohou mít větší obtíže při kritickém vyhodnocování online informací, což zvyšuje riziko podlehnutí dezinformacím a konspiračním narativům. Pokud navíc chybí důvěra v tradiční instituce, stává se tato kombinace poměrně rizikovou.

Starší respondenti mohou být také citlivější na narativy, které vyjadřují deziluzi z vývoje společnosti a které nabízejí jednoduché a jasné viníky za složité sociální jevy. Konspirační teorie jim pak mohou poskytovat rámec, jenž je srozumitelný, hodnotově konzistentní s jejich životními zkušenostmi a umožňuje jim udržet pocit smysluplnosti v rychle se měnícím světě.

Tyto výsledky podtrhují důležitost historického a kulturního kontextu při interpretaci věkových rozdílů. Věk jako takový není sám o sobě rizikovým faktorem. V kombinaci s

dalšími charakteristikami, jako je úroveň důvěry, mediální gramotnost a životní zkušenost s nestabilitou, však může vést k vyšší náchylnosti k přijetí konspiračních přesvědčení.

Pohlaví jako sociálně psychologický faktor

Dalším z proměnných, která v regresním modelu vykazala statisticky významný vztah ke konspiračnímu smýšlení, bylo pohlaví. Muži ve srovnání se ženami častěji vykazovali vyšší míru víry v konspirační teorie, což potvrzuje i hodnota regresního koeficientu ($\beta = -0,106$, $p < 0,001$). Tento výsledek koresponduje s předchozími výzkumy, které rovněž identifikovaly genderové rozdíly ve vztahu ke konspiračním přesvědčením (např. Cassese et al., 2020, Furnham, 2021).

Zatímco ženy mívají v průměru vyšší míru důvěry ve společenské instituce a větší ochotu řídit se doporučeními autorit, muži jsou podle některých teorií častěji přitahováni k interpretacím, které svět zobrazují jako ovládaný skrytými silami. Tento přístup odpovídá tzv. agentnímu způsobu myšlení, který hledá konkrétní původce dění a připisuje jim úmysly a mocenské záměry. Konspirační teorie, které často operují s jasně identifikovanými viníky a tajnými strukturami, tak lépe rezonují s tímto způsobem uvažování.

Rozdíly mezi pohlavími však nelze redukovat pouze na biologické nebo dispoziční faktory. Je pravděpodobné, že se zde uplatňují i kulturní a sociální vlivy, například různé formy socializace, mediální expozice nebo rozdílné způsoby zpracování nejistoty. Muži mohou být častěji vystaveni narativům, které zdůrazňují hrozby, konfrontaci a potřebu kontroly, což může zvyšovat otevřenost vůči narativům, které nabízejí silné a jednoznačné interpretace složitých společenských jevů.

Význam pohlaví v této analýze tedy nespočívá pouze v tom, že je prediktorem konspiračního smýšlení. Je zároveň indikátorem hlubších rozdílů v tom, jak jednotlivci různých genderových identit zpracovávají informace, jak se vztahují ke společenským strukturám a jak reagují na nejistotu a komplexitu současného světa. Tyto rozdíly je třeba brát v úvahu při návrzích opatření zaměřených na posilování odolnosti vůči konspiračním narativům, a to i v rovině komunikace a vzdělávání.

Sympatie k populistickým stranám a velikost místa bydliště

Zajímavým a do určité míry překvapivým zjištěním této analýzy je skutečnost, že sympatie k populistickým a antisystémovým politickým stranám se neukázaly jako statisticky významný prediktor víry v konspirační teorie. Tento výsledek může být interpretován několika způsoby, přičemž všechny ukazují na složitost vztahu mezi politickými postoji a epistemickými orientacemi.

Jedním z možných vysvětlení je heterogenita elektorátu těchto stran. Podporovatelé populistických subjektů nejsou nutně jednotní ve svých názorech na původ společenských problémů. Zatímco část z nich může skutečně věřit v konspirativní výklady reality, jiní se k těmto stranám přiklánějí z čistě pragmatických důvodů, například jako výraz protestu proti etablovanému politickému systému nebo kvůli specifickým socioekonomickým obavám. V takovém případě nemusí být víra v konspirační teorie univerzální charakteristikou této skupiny.

Další možnou interpretací je překrytí vlivu s jinými proměnnými v modelu, zejména s důvěrou v instituce. Pokud je důvěra v klíčové společenské instituce již v modelu obsažena a zároveň představuje jeden z nejsilnějších prediktorů konspiračního smýšlení, je pravděpodobné, že zachytí podstatnou část variance, kterou by jinak mohla vysvětlovat právě proměnná politické orientace. Jinými slovy, nízká důvěra v instituce může být společným jmenovatelem jak pro voliče antisystémových stran, tak pro jedince s konspiračními sklony, přičemž v analytickém modelu převáží ten vliv, který je nejsilněji operacionalizován.

Velikost místa bydliště se taktéž neprojevila jako statisticky významný faktor. Tento výsledek naznačuje, že víra v konspirační teorie není přímo podmíněna tím, zda člověk žije na venkově nebo ve městě. Namísto objektivních geografických charakteristik hraje zřejmě větší roli subjektivní vnímání vlastní situace a širší kontext důvěry a společenské integrace. Významnější než samotná lokalita se tak jeví být to, jak jednotlivci vnímají společenské dění a zda se cítí být jeho součástí.

Tyto výsledky podporují závěr, že vztah mezi politickými postoji a konspiračním myšlením není lineární ani automatický. Politické sympatie mohou souviset s vírou v konspirace, ale

pouze tehdy, pokud jsou spojeny s hlubším narušením důvěry, pocitem ohrožení nebo vyčlenění ze společnosti. V opačném případě může být politická orientace výrazem nespokojenosti, která však s konspiračními narativy nesouvisí přímo.

Shrnutí

Analýza vztahu mezi vybranými proměnnými a mírou víry v konspirační teorie potvrzuje, že se jedná o mnohvrstevnatý a komplexní fenomén. Výsledky ukazují, že konspirační smýšlení nevzniká ve vzduchoprázdnu, ale naopak se utváří v prostředí, kde se propojují strukturální faktory, individuální dispozice a psychologické potřeby. Nejvýraznější vliv byl zaznamenán u proměnných spojených s důvěrou v klíčové společenské instituce. Vysoká míra nedůvěry v tradiční média, vědu a politické struktury systematicky souvisí s vyšší náchylností k přijetí konspiračních výkladů.

K tomu se přidává subjektivní vnímání anomie, tedy pocit, že společenský řád slábne a že normy, které dříve utvářely společné rámce chování, ztrácejí svou závaznost. Tento pocit chaosu vytváří potřebu po smysluplném a přehledném uspořádání světa, kterou konspirační teorie naplňují. Doplnkově působí i kognitivní dispozice, jako je míra analytického myšlení, i když jejich vliv je v porovnání s faktory důvěry a anomie slabší. To potvrzuje, že víra v konspirační teorie není výlučně otázkou nedostatku intelektuálních schopností, ale mnohem více otázkou kontextu, důvěry a subjektivní nejistoty.

Zjištění týkající se věku a pohlaví ukazují, že i demografické proměnné mohou hrát významnou roli, pokud se zasazují do širšího kulturně-historického rámce. Starší respondenti vykazovali vyšší náchylnost ke konspiračnímu smýšlení, což lze interpretovat jako důsledek historické zkušenosti, ztráty důvěry v autority a nižší mediální gramotnosti. Muži se častěji přikláněli ke konspiračním výkladům než ženy, pravděpodobně v důsledku specifických psychologických a sociálně naučených způsobů zpracování nejistoty.

Zároveň analýza ukazuje, že politické sympatie ani místo bydliště nemají samy o sobě výrazný vliv. To svědčí o tom, že konspirační smýšlení nelze jednoduše přiřadit konkrétní politické skupině nebo regionálním charakteristikám. Rozhodující roli hraje spíše vnitřní nastavení jednotlivce, jeho vztah ke společnosti a míra důvěry ve struktury, které organizují veřejný život.

Výsledky této analýzy podporují sociálně epistemické modely konspiračního myšlení, podle nichž jsou klíčové především faktory, které se týkají vnímání legitimacy, predikovatelnosti a důvěryhodnosti společenského řádu (Pierre, 2020, Douglas et al., 2019). Víra v konspirační teorie je tak výrazem hlubšího rozkladu vztahu mezi jednotlivcem a institucemi, které by měly garantovat sdílenou realitu. Pokud tento vztah selhává, vytváří se prostor pro alternativní formy poznání, které však nejsou založeny na ověřování, ale na emocích, podezření a nedůvěře.

Z těchto zjištění vyplývá i důležitá praktická implikace. Opatření zaměřená na snížení šíření konspiračních teorií by neměla být zaměřena pouze na individuální úroveň, například prostřednictvím zvyšování mediální gramotnosti. Musí rovněž usilovat o obnovu důvěry v klíčové instituce, posilování sociální koheze a vytváření předvídatelného a transparentního společenského prostředí. Jen tak lze posílit odolnost společnosti vůči jednoduchým, ale často škodlivým narativům, které zneužívají nejistotu k podkopávání důvěry a stability demokratického systému.

Závěr

Tato práce si kladla za cíl analyzovat vztah mezi institucionální důvěrou a vírou v konspirační teorie v českém prostředí. Na základě existujících teoretických přístupů, zejména socio-epistemického modelu Josepha Pierrea (2020), byla formulována hypotéza o negativní souvislosti mezi důvěrou v klíčové společenské instituce a mírou konspiračního smýšlení. Dále byly do analýzy zařazeny proměnné reflektující individuální kognitivní schopnosti (kognitivní reflexe), socioekonomický status (vzdělání, příjem), psychologické faktory (anomie, psychická nepohoda) a základní sociodemografické charakteristiky.

Analýza vycházela z dat z výzkumu „Společnost nedůvěry“ a byla realizována pomocí explorační faktorové analýzy a lineární regrese. V souladu s očekáváním se ukázalo, že nižší důvěra v politické instituce a vědeckou komunitu je spojena s vyšší mírou víry v konspirační teorie. Nejvýznamnějším zjištěním je však mimořádně silná role důvěry v tradiční média, která se ukázala jako klíčový ochranný faktor proti konspiračnímu smýšlení, významnější

než ostatní složky institucionální důvěry. Tento výsledek koresponduje se závěry studií, které upozorňují na zásadní význam důvěry ve vědu pro udržení racionálního a kritického pohledu na společenskou realitu (Šrol, Ballová Mikušková a Čavojová, 2021; Bertin, Nera a Delouvée, 2020).

Dalšími faktory, které v modelu vykazaly významnou souvislost s konspiračním myšlením, byly nižší skóre kognitivní reflexe, vyšší míra vnímané anomie a psychické nepohody. Přestože vztah mezi kognitivními schopnostmi a konspiračním smýšlením je v souladu s předchozími poznatky (Brotherton a French, 2014; Van Prooijen, 2017), jeho síla byla v českém souboru relativně slabá. To naznačuje, že víra v konspirační teorie v českém prostředí není primárně důsledkem individuálních kognitivních deficitů, ale spíše odrazem širších společenských a psychologických faktorů souvisejících s vnímáním chaosu, nedůvěry a destabilizace normativního řádu (Merton, 2017).

Překvapivým zjištěním bylo, že sympatie k populistickým a antisystémovým stranám nevykazaly statisticky významný vztah s vírou v konspirační teorie. Tento výsledek se odlišuje od řady zahraničních studií, které poukazují na propojení populismu a konspiračního smýšlení (Mudde, 2017; Walter a Drochon, 2022), a naznačuje, že v českém prostředí je podpora populistických stran motivována širší škálou faktorů, mezi nimiž nemusí hrát konspirační mentalita dominantní roli. Tento závěr podporuje tezi Bertsou (2019) o různorodosti motivací politické nedůvěry, které nelze univerzálně spojovat s konspiračními postoji.

Celkově výsledky této práce ukazují, že víra v konspirační teorie v českém prostředí je komplexní fenomén, v jehož pozadí stojí kombinace nedůvěry v tradiční instituce, vnímání sociální destabilizace a psychologických mechanismů souvisejících se zvládáním nejistoty. Hlavním poznatkem je, že právě důvěra ve vědeckou komunitu představuje nejvýznamnější bariéru proti přijetí konspiračních narativů, a její oslabování by mohlo mít vážné důsledky pro kvalitu veřejné debaty i odolnost demokratických institucí vůči dezinformačním kampaním.

Výsledky této práce tak nejen potvrzují význam důvěry jako klíčového faktoru v procesu přijímání či odmítání konspiračních teorií, ale také ukazují, že podpora epistemické integrity

a posilování důvěry ve vědecký diskurz by měly být prioritou všech, kdo usilují o udržení kritického a informovaného veřejného prostoru v demokratické společnosti.

Summary

The aim of this thesis was to analyze the relationship between institutional trust and belief in conspiracy theories within the Czech context. Based on existing theoretical frameworks, particularly the socio-epistemic model of Joseph Pierre (2020), a hypothesis was formulated positing a negative association between trust in key societal institutions and the level of conspiratorial thinking. Additional variables were included in the analysis, reflecting individual cognitive abilities (cognitive reflection), socioeconomic status (education, income), psychological factors (anomie, psychological distress), and basic sociodemographic characteristics.

The analysis was based on data from the "Society of Distrust" survey and employed exploratory factor analysis and linear regression. As expected, the findings revealed that lower trust in political institutions and the scientific community was associated with a higher level of belief in conspiracy theories. However, the most significant finding was the particularly strong role of trust in traditional media, which emerged as the key protective factor against conspiratorial thinking, surpassing other components of institutional trust. This result is consistent with previous studies emphasizing the crucial role of trust in science for maintaining a rational and critical understanding of social reality (Šrol, Ballová Mikušková, and Čavojová, 2021; Bertin, Nera, and Delouvé, 2020).

Other factors that demonstrated significant associations with conspiratorial thinking in the model included lower cognitive reflection scores, higher levels of perceived anomie, and psychological distress. Although the relationship between cognitive abilities and conspiratorial thinking aligns with previous research (Brotherton and French, 2014; Van Prooijen, 2017), its strength was relatively modest in the Czech sample. This suggests that belief in conspiracy theories in the Czech context is not primarily a result of individual cognitive deficits but rather reflects broader social and psychological factors related to perceptions of chaos, distrust, and the destabilization of normative order (Merton, 2017).

A surprising finding was that sympathies for populist and anti-system parties did not show a statistically significant relationship with belief in conspiracy theories. This result differs from numerous international studies highlighting the link between populism and conspiratorial thinking (Mudde, 2017; Walter and Drochon, 2022), suggesting that in the Czech context, support for populist parties is driven by a broader range of motivations, among which conspiratorial mentality may not play a dominant role. This conclusion supports Bertou's (2019) thesis on the diversity of motivations for political distrust, which cannot be universally equated with conspiratorial attitudes.

Overall, the results of this thesis demonstrate that belief in conspiracy theories in the Czech context is a complex phenomenon rooted in a combination of distrust in traditional institutions, perceptions of social destabilization, and psychological coping mechanisms related to uncertainty. The main finding is that trust in the scientific community represents the most significant barrier against the adoption of conspiratorial narratives, and its erosion could have serious consequences for the quality of public discourse and the resilience of democratic institutions against disinformation campaigns.

Thus, the findings of this thesis not only confirm the importance of trust as a key factor in the acceptance or rejection of conspiracy theories but also highlight the need to promote epistemic integrity and strengthen trust in scientific discourse as priorities for maintaining a critical and informed public sphere in democratic society.

Použitá literatura

1. BERTSOU, Elisabeth, 2019. Rethinking political distrust. *European Political Science Review* [online]. 11 (2), 213–230. Dostupné z: <https://doi.org/10.1017/S1755773919000080>
2. BERTIN, Pierre, Ken NERA a Sylvain DELOUVÉE, 2020. Conspiracy beliefs, rejection of vaccination, and support for hydroxychloroquine: A conceptual replication–extension in the COVID-19 pandemic context. *Social Psychological Bulletin* [online]. 15 (4), 1–17. Dostupné z: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.565128>
3. BIDDLESTONE, Michael, Rhiannon GREEN, Aleksandra CICHOCKA, Robbie M. SUTTON a Karen M. DOUGLAS, 2021. Conspiracy beliefs and the individual, relational, and collective selves. *Social and Personality Psychology Compass*, 15 (10), e12639.
4. BOGART, Laura M. a Sheryl T. BIRD, 2003. Exploring the relationship of conspiracy beliefs about HIV/AIDS to sexual behaviours and attitudes among

- African-American adults. *Journal of the National Medical Association*, 95, 1057–1065 [online]. Dostępne z: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/2594665/>
5. BORDELEAU, Jean-Noël a Daniel STOCKEMER, 2024. On the relationship between age and conspiracy beliefs. *Political Psychology* [online; in press].
 6. BROTHERTON, Rob a Christopher C. FRENCH, 2014. Belief in conspiracy theories and susceptibility to the conjunction fallacy. *Applied Cognitive Psychology* [online]. 28 (2), 238–248. Dostępne z: <https://doi.org/10.1002/acp.2995>
 7. CASARA, Bruno G., Susana MARTÍNEZ-CONDE, Dariusz DOLIŃSKI, Caterina SUITNER, Oliver GENSCHOW, Paweł MUNIAK a Wojciech KULESZA, 2022. Trust in scientists, risk perception, conspiratorial beliefs, and unrealistic optimism: A network approach to investigating the psychological underpinnings of COVID-19 vaccination intentions. *Social Psychological Bulletin* [online]. 17, 1–22. Dostępne z: <https://doi.org/10.32872/spb.7875>
 8. CASSESE, Erin C.; FARHART, Christina E.; MILLER, Joanne M. Gender differences in COVID-19 conspiracy theory beliefs. *Politics & Gender*, 2020, 16.4: 1009-1018[online]. Dostępne z: [doi:10.1017/S1743923X20000409](https://doi.org/10.1017/S1743923X20000409).
 9. CHANLEY, Virginia A., Thomas J. RUDOLPH a Wendy M. RAHN, 2000. The origins and consequences of public trust in government: A time-series analysis. *Public Opinion Quarterly*, 64 (3), 239–256 [online]. Dostępne z: <https://doi.org/10.1086/317987>
 10. CICHOCKA, Aleksandra, Marta MARCHLEWSKA a Agnieszka GOLEC DE ZAVALA, 2016. Does self-love or self-hate predict conspiracy beliefs? Narcissism, self-esteem, and the endorsement of conspiracy theories. *Social Psychological and Personality Science* [online]. 7 (2), 157–166. Dostępne z: <https://doi.org/10.1177/1948550615616170>
 11. CITRIN, Jack, 1974. Comment: The political relevance of trust in government. *American Political Science Review*, 68 (3), 973–988 [online]. Dostępne z: <https://doi.org/10.2307/1959141>
 12. CITRIN, Jack; STOKER, Laura. Political trust in a cynical age. *Annual review of political science*, 2018, 21.1: 49-70 [online]. Dostępne z: <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-050316-092550>
 13. CONSTANTINOU, Marios, Andrew T. GLOSTER a Maria KAREKLA, 2021. I won't comply because it is a hoax: Conspiracy beliefs, lockdown compliance, and the importance of psychological flexibility. *Journal of Contextual Behavioral Science* [online]. 20, 46–51. Dostępne z: <https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2021.03.001>
 14. COSTELLO, Anna B. a Jason W. OSBORNE, 2005. Best practices in exploratory factor analysis: Four recommendations for getting the most from your analysis. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 10 (7), 1–9.
 15. CRAFT, Stephanie, Seth ASHLEY a Adam MAKSL, 2017. News media literacy and conspiracy theory endorsement. *Communication and the Public*, 2 (4), 388–401.
 16. DOUGLAS, Karen M., Robbie M. SUTTON a Aleksandra CICHOCKA, 2017. The psychology of conspiracy theories. *Current Directions in Psychological Science* [online]. 26 (6), 538–542. Dostępne z: <https://doi.org/10.1177/0963721417718261>
 17. DOUGLAS, Karen M., Robbie M. SUTTON a Aleksandra CICHOCKA, 2019. Why conspiracy theories matter: A social psychological analysis. *European Review of Social Psychology* [online]. 29 (1), 256–298. Dostępne z: <https://doi.org/10.1080/10463283.2018.1537428>
 18. EASTON, David, 1975. A re-assessment of the concept of political support. *British*

- Journal of Political Science*, 5 (4), 435–457.
19. EUROPEAN VALUES STUDY, 2017. *EVS 2017 Integrated Dataset* (v 4.0.0). Cologne: GESIS Data Archive [online]. Dostupné z: <https://doi.org/10.4232/1.14034>
 20. FERNBACH, Philip M., Todd ROGERS, Craig R. FOX a Steven A. SLOMAN, 2013. Political extremism is supported by an illusion of understanding. *Psychological Science*, 24 (6), 939–946.
 21. FURNHAM, Adrian. Just world beliefs, personal success and beliefs in conspiracy theories. *Current Psychology*, 2021, 1-7 [online]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/s12144-021-01576-z>
 22. FRANKS, Bradley, Adrian BANGERTER, Martin W. BAUER, Michael HALL a Marie C. NOORT, 2017. Beyond “monologicality”? Exploring conspiracist worldviews. *Frontiers in Psychology*, 8, 861 [online]. Dostupné z: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00861>
 23. FREEMAN, Daniel a Richard P. BENTALL, 2017. The concomitants of conspiracy concerns. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology* [online]. 52 (5), 595–604. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/s00127-017-1354-4>
 24. FREEMAN, Daniel, Felicity WAITE, Lisa ROSEBROCK, Aurélie PETIT, Charlotte CAUSIER, Alex R. EAST a Suzannah LAMBE, 2022. Coronavirus conspiracy beliefs, mistrust and compliance with government guidelines in England. *Psychological Medicine* [online]. 52 (2), 251–263. Dostupné z: <https://doi.org/10.1017/S0033291720001890>
 25. GALLIFORD, Nicholas a Adrian FURNHAM, 2017. Individual difference factors and beliefs in medical and political conspiracy theories. *Scandinavian Journal of Psychology*, 58 (5), 422–428.
 26. GOERTZEL, Ted, 1994. Belief in conspiracy theories. *Political Psychology*, 15 (4), 731–742.
 27. GOLEC DE ZAVALA, Agnieszka a Christopher M. FEDERICO, 2018. Collective narcissism and the growth of conspiracy thinking during the 2016 US presidential election: A longitudinal analysis. *European Journal of Social Psychology*, 48 (7), 1011–1018 [online] Dostupné z <https://doi.org/10.1002/ejsp.2496>.
 28. GREENBERG, Jeff a Eva JONAS, 2003. Psychological motives and political orientation—the left, the right, and the rigid: Comment on Jost et al. (2003). *Psychological Bulletin*, 129 (3), 376–382.
 29. HARDIN, Russell, 2002. *Trust and Trustworthiness*. New York: Russell Sage Foundation.
 30. HARDIN, Russell, ed., 2004. *Distrust*. New York: Russell Sage Foundation.
 31. HETHERINGTON, Marc J. a Jason A. HUSSER, 2012. How trust matters: The changing political relevance of political trust. *American Journal of Political Science* [online]. 56 (2), 312–325. Dostupné z: <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2011.00548.x>
 32. HETHERINGTON, Marc J.; RUDOLPH, Thomas J. Why Washington won't work: Polarization, political trust, and the governing crisis. In: *Why Washington Won't Work*. University of Chicago Press, 2015 [online]. Dostupné z: <https://doi.org/10.7208/9780226299358>
 33. HOGG, Robert, Moses M. NOKWANDA, Thabang T. RAKGOSE, aj., 2017. Conspiracy beliefs and knowledge about HIV origins among adolescents in Soweto, South Africa. *PLOS ONE*, 12 (2), e0165087 [online]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0165087>

34. IMHOFF, Roland a Martin BRUDER, 2014. Speaking (un-)truth to power: Conspiracy mentality as a generalized political attitude. *European Journal of Personality*, 28 (1), 25–43.
35. JOLLEY, Daniel a Karen M. DOUGLAS, 2014a. The effects of anti-vaccine conspiracy theories on vaccination intentions. *PLOS ONE* [online]. 9 (2), e89177. Dostupné z: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0089177>
36. JOLLEY, Daniel a Karen M. DOUGLAS, 2014b. The social consequences of conspiracism: Exposure to conspiracy theories decreases intentions to engage in politics and to reduce one's carbon footprint. *British Journal of Psychology*, 105 (1), 35–56.
37. KROUWEL, André, aj., 2017. Does extreme political ideology predict conspiracy beliefs? Evidence from Sweden. *Journal of Social and Political Psychology*, 5 (2), 435–462.
38. ŁOWICKI, Paweł, Piotr A. ŻEMOJTEL-PIOTROWSKA, aj., 2022. Does religion predict coronavirus conspiracy beliefs? Centrality of religiosity, religious fundamentalism, and COVID-19 conspiracy beliefs. *Personality and Individual Differences* [online]. 187, 111413. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.111413>
39. MANCOSU, Moreno, Salvatore VASSALLO a Cristiano VEZZONI, 2017. Believing in conspiracy theories: Evidence from an exploratory analysis of Italian survey data. *South European Society and Politics* [online]. 22 (3), 327–344. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/13608746.2017.1359894>
40. MARINOV, Nikolay a Maria POPOVA, 2022. Will the real conspiracy please stand up: Sources of post-communist democratic failure. *Perspectives on Politics*, 20 (1), 222–236.
41. MERTON, Robert K., 2017. Social structure and anomie. In: *Gangs*. Abingdon: Routledge, 3–13. (Originál 1938.)
42. MUDDE, Cas; KALTWASSER, Cristóbal Rovira. Populism: A very short introduction. Oxford University Press, 2017.
43. NORRIS, Pippa, 2011. *Democratic Deficit: Critical Citizens Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press [online]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1093/actrade/9780190234874.001.0001>
44. OLIVER, J. Eric a Thomas WOOD, 2014. Conspiracy theories and the paranoid style(s) of mass opinion. *American Journal of Political Science* [online]. 58 (4), 952–966. Dostupné z: <https://doi.org/10.1111/ajps.12084>
45. PENNYCOOK, Gordon a David G. RAND, 2019. Lazy, not biased: Susceptibility to partisan fake news is better explained by lack of reasoning than by motivated reasoning. *Cognition*, 188, 39–50.
46. PENNYCOOK, Gordon, James A. CHEYNE, Nathaniel BARR, Derek J. KOEHLER a Jonathan A. FUGELSANG, 2015. On the reception and detection of pseudo-profound bullshit. *Judgment and Decision Making* [online]. 10 (6), 549–563. Dostupné z: <https://journal.sjdm.org/15/15923a/jdm15923a.pdf>
47. PIERRE, Joseph M., 2020. Mistrust and misinformation: A two-component, socio-epistemic model of belief in conspiracy theories. *Journal of Social and Political Psychology* [online]. 8 (2), 617–641. Dostupné z: <https://doi.org/10.5964/jspp.v8i2.1362>
48. PYTLIK, Nikolaus, David SOLL a Sabine MEHL, 2020. Thinking preferences and conspiracy belief: Intuitive thinking and the jumping-to-conclusions bias as a basis for the belief in conspiracy theories. *Frontiers in Psychiatry* [online]. 11, 568942.

- Dostupné z: <https://doi.org/10.3389/fpsy.2020.568942>
49. ROSANVALLON, Pierre, 2008. *Counter-Democracy: Politics in an Age of Distrust*. Cambridge: Cambridge University Press.
 50. SMALLPAGE, Steven M., Adam M. BERINSKI, Joseph E. USCINSKI a Harry DROCHON, 2023. The impact of social desirability bias on conspiracy belief measurement across cultures. *Political Science Research and Methods* [online]. 11 (3), 555–569. Dostupné z: <https://doi.org/10.1017/psrm.2022.1>
 51. STEMPEL, Carl, Thomas HARGROVE a Guido H. STEMPEL III, 2007. Media use, social structure, and belief in 9/11 conspiracy theories. *Journalism & Mass Communication Quarterly* [online]. 84 (2), 353–372. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/107769900708400210>
 52. SWAMI, Viren, Adrian FURNHAM, Tomasz A. KOWALSKI, aj., 2014. Analytic thinking reduces belief in conspiracy theories. *Cognition*, 133 (3), 572–585.
 53. ŠROL, Jakub, Eva BALLOVÁ MIKUŠKOVÁ a Vladimíra ČAVOJOVÁ, 2021. Anxiety, lack of control, and conspiracy beliefs amid the COVID-19 pandemic. *Applied Cognitive Psychology*, 35 (3), 720–729 [online]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1002/acp.3798>
 54. USCINSKI, Joseph E. a Joseph M. PARENT, 2014. *American Conspiracy Theories*. Oxford: Oxford University Press.
 55. USLANER, Eric M., ed., 2017. *The Oxford Handbook of Social and Political Trust*. Oxford: Oxford University Press [online]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190274801.001.0001>
 56. VAN MULUKOM, Valerie, Jan-Willem VAN PROOIJEN, Agnes A. MOODLEY, aj., 2022. Antecedents and consequences of COVID-19 conspiracy beliefs: A systematic review. *Social Science & Medicine*, 301, 114912 [online]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0237934>
 57. VAN PROOIJEN, Jan-Willem; KLEIN, Olivier; MILOŠEVIĆ ĐORĐEVIĆ, Jasna. Social-cognitive processes underlying belief in conspiracy theories. *Handbook of conspiracy theories*, 2020, 168–180 [online] Dostupné z: https://static1.squarespace.com/static/50faacdee4b0dc8c8e2b878b/t/5e889ec5e1a3565f455763ca/1586011850368/2.2_+Prooijen+et+al_+Cognitive+processes_DEF.pdf
 58. VAN PROOIJEN, Jan-Willem, 2017. Why education predicts decreased belief in conspiracy theories. *Applied Cognitive Psychology*, 31 (1), 50–58 [online]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1002/acp.3301>
 59. VAN PROOIJEN, Jan-Willem, 2018. *The Psychology of Conspiracy Theories*. Abingdon: Routledge.
 60. VAN PROOIJEN, Jan-Willem a Karen M. DOUGLAS, 2018. Belief in conspiracy theories: Basic principles of an emerging research domain. *European Journal of Social Psychology*, 48 (7), 897–908.
 61. VAN PROOIJEN, Jan-Willem a Brenda VAN ACKER, 2015. The influence of control on belief in conspiracy theories: Conceptual and applied extensions. *Applied Cognitive Psychology* [online]. 29 (5), 753–761. Dostupné z: <https://doi.org/10.1002/acp.3161>
 62. WALTER, Andrew S. a Harry DROCHON, 2022. Conspiracy thinking in Europe and America: A comparative study. *Political Studies*, 70 (2), 483–501.
 63. WARREN, Mark E., 2017. Trust and democracy. In: Eric M. USLANER, ed. *The Oxford Handbook of Social and Political Trust*. Oxford: Oxford University Press, 75–94.

64. WOOD, Michael J., Karen M. DOUGLAS a Robbie M. SUTTON, 2012. Dead and alive: Beliefs in contradictory conspiracy theories. *Social Psychological and Personality Science* [online]. 3 (6), 767–773. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/1948550611434786>

Použitá data

PILNÁČEK, Matouš, TABERY, Paulína, ŠLERKA, Josef, HEŘMANOVÁ, Marie, ŠIMONÍK, Pavel a ŽÁČKOVÁ, Lucie. Society of Distrust 2023 [online]. 2024. V1. Praha: CSDA. DOI: <https://doi.org/10.14473/CSDA/G57AR8>.

Seznam příloh

Příloha č. 1: SPSS Syntax

MISSING VALUES

Q1A_R1 TO Q1A_R5

Q2A_R1 TO Q2A_R5

Q3A_R1 TO Q3A_R5

Q4A_R1 TO Q4A_R5 (6).

mis val Q8_1

Q8_2

Q8_3

Q8_4 (5).

mis val Q9_2

Q9_3

Q9_4

Q9_5

Q9_6

Q9_7

Q10_1

Q10_2

Q10_3

Q10_4

Q10_5

Q10_6

Q10_7

Q10_8

Q10_9

Q10_10

Q10_11

Q10_12

Q10_13

Q11_1

Q11_2

Q11_3

Q11_4

Q11_5

Q11_6

Q11_7 (5).

MISSING VALUES q21 (1, 11, 12, 10).

DESCRIPTIVES VARIABLES=Q1A_R1 TO Q1A_R5

Q2A_R1 TO Q2A_R5

Q3A_R1 TO Q3A_R5

Q4A_R1 TO Q4A_R5

/STATISTICS=N.

DESCRIPTIVES VARIABLES=Q1A_R1 TO Q1A_R5

Q2A_R1 TO Q2A_R5

Q3A_R1 TO Q3A_R5

Q4A_R1 TO Q4A_R5

/STATISTICS=ALL

/MISSING=LISTWISE.

FACTOR

/VARIABLES Q1A_R1 TO Q1A_R5

```

Q2A_R1 TO Q2A_R5
Q3A_R1 TO Q3A_R5
Q4A_R1 TO Q4A_R5
/MISSING PAIRWISE
/PRINT INITIAL EXTRACTION KMO
/CRITERIA ITERATE(25)
/EXTRACTION PAF
/PLOT EIGEN
/FORMAT SORT BLANK(.30)
/SAVE REG(ALL)
/METHOD=CORRELATION.

```

```

RECODE Q29 (3=1) (ELSE=0) INTO Q29_bin.
VARIABLE LABELS Q29_bin "Uloha1 investice: 1=správně, 0=nesprávně".
EXECUTE.

```

```

RECODE Q30 (29=1) (ELSE=0) INTO Q30_bin.
VARIABLE LABELS Q30_bin "Uloha2 Petr: 1=správně, 0=nesprávně".
EXECUTE.

```

```

RECODE Q31 (5=1) (ELSE=0) INTO Q31_bin.
VARIABLE LABELS Q31_bin "Uloha3 pářka a míc: 1=správně, 0=nesprávně".
EXECUTE.

```

```

RECODE Q32 (47=1) (ELSE=0) INTO Q32_bin.
VARIABLE LABELS Q32_bin "Uloha4 lekníny: 1=správně, 0=nesprávně".
EXECUTE.

```

```

COMPUTE analy_score = Q29_bin + Q30_bin + Q31_bin + Q32_bin.
VARIABLE LABELS analy_score "Kognitivní reflexe (počet úloh 0-4)".
EXECUTE.

```

```

FREQUENCIES VARIABLES=analy_score
/STATISTICS=MINIMUM MAXIMUM MEAN STDDEV.

```

```

COMPUTE psych_nepohoda = MEAN(Q12_1, Q12_2, Q12_3, Q12_4, Q12_5, Q12_6, Q12_7).
VARIABLE LABELS psych_nepohoda 'Psychická nepohoda (průměr položek Q12_1–Q12_7)'.
EXECUTE.

```

```

COMPUTE anomie = MEAN(Q13_1, Q13_2, Q13_3, Q13_4, Q13_5, Q13_6, Q13_7, Q13_8, Q13_9).
VARIABLE LABELS anomie 'Anomie (průměr položek Q13_1–Q13_9)'.
EXECUTE.

```

```

COMPUTE tradicni_media_duvera = MEAN (Q8_1,Q8_3).
EXECUTE.

```

```

COMPUTE poli_duvera = MEAN(Q5_1, Q5_2, Q5_3).
EXECUTE.

```

```

COMPUTE bydliste_venkov = SYSMIS.

```

```

IF (VMB = 1 OR VMB = 2 OR VMB = 3) bydliste_venkov = 1.

```

```

IF (VMB = 4 OR VMB = 5) bydliste_venkov = 0.

```

```

VARIABLE LABELS bydliste_venkov 'Bydliště: 1 = menší město/venkov, 0 = větší město'.

```

```
VALUE LABELS bydliste_venkov
  0 'Větší město'
  1 'Menší město nebo venkov'.
```

```
EXECUTE.
```

```
COMPUTE pop_symp_clean = $SYSMIS.
```

```
IF (Q21 >= 1 AND Q21 <= 9) pop_symp_clean = 0.
IF (Q21 = 1 OR Q21 = 2 OR Q21 = 3) pop_symp_clean = 0.
IF (Q21 = 4 OR Q21 = 5 OR Q21 = 6 OR Q21 = 7 OR Q21 = 8) pop_symp_clean = 1.
```

```
VARIABLE LABELS pop_symp_clean "Sympatie k populistickým/antisystémovým stranám (1=ano, 0=ne)".
```

```
VALUE LABELS pop_symp_clean
  0 "Spolu/Piráti+STAN/ČSSD"
  1 "ANO/SPD/Prísaha/KSČM/Trikolóra".
```

```
FORMATS pop_symp_clean (F1.0).
```

```
MISSING VALUES pop_symp_clean (SYSMIS).
```

```
EXECUTE.
```

```
fre analy_score poli_duvera tradicni_media_duvera pop_symp INCOME P Q5_9 anomie psych_nepohoda
EDU GENDER AGE1 bydliste_venkov.
```

```
REGRESSION
```

```
/STATISTICS COEFF R ANOVA COLLIN TOL ZPP
/CRITERIA=PIN(.05) POUT(.10)
/DEPENDENT konsp_duv
/METHOD=ENTER analy_score poli_duvera tradicni_media_duvera pop_symp INCOME P Q5_9 anomie
psych_nepohoda EDU GENDER AGE1 bydliste_venkov.
```

```
REGRESSION
```

```
/STATISTICS COEFF R ANOVA COLLIN TOL ZPP
/CRITERIA=PIN(.05) POUT(.10)
/DEPENDENT konsp_duv_pred
/METHOD=ENTER analy_score poli_duvera tradicni_media_duvera pop_symp INCOME P Q5_9 anomie
psych_nepohoda EDU GENDER AGE1 bydliste_venkov.
```

```
FREQUENCIES VARIABLES=konsp_duv.
```

```
COMPUTE prumer_vyroky = MEAN(Q1A_R1 TO Q1A_R5, Q2A_R1 TO Q2A_R5, Q3A_R1 TO
Q3A_R5, Q4A_R1 TO Q4A_R5).
EXECUTE.
```

```
DO REPEAT var = Q1A_R1 TO Q1A_R5
              Q2A_R1 TO Q2A_R5
              Q3A_R1 TO Q3A_R5
              Q4A_R1 TO Q4A_R5.
  IF (MISSING(var)) var = prumer_vyroky.
END REPEAT.
EXECUTE.
```

```
DELETE VARIABLES prumer_vyroky.
EXECUTE.
```

```
FACTOR
/VARIABLES Q1A_R1 TO Q1A_R5
          Q2A_R1 TO Q2A_R5
          Q3A_R1 TO Q3A_R5
          Q4A_R1 TO Q4A_R5
/MISSING LISTWISE
/PRINT INITIAL EXTRACTION KMO
/CRITERIA ITERATE(25)
/EXTRACTION PAF
/PLOT EIGEN
/FORMAT SORT BLANK(.30)
/SAVE REG(ALL)
/METHOD=CORRELATION.
```

```
REGRESSION
/STATISTICS COEFF R ANOVA COLLIN TOL ZPP
/CRITERIA=PIN(.05) POUT(.10)
/DEPENDENT konsp_duv
/METHOD=ENTER analy_score poli_duvera tradicni_media_duvera pop_symp INCOME P Q5_9 anomie
psych_nepohoda EDU GENDER AGE1 bydliste_venkov.
```

Příloha č. 2: SZZ Metodologie

Okruh	Téma
Teoretická východiska výzkumu	Konceptualizace a operacionalizace
Příprava a organizace výzkumu	Research design (strategie výzkumu, kauzalita a korelace)
Vytváření a sběr dat	Populace, výběrové techniky, velikost výběru. Reprezentativita.
Analýza dat	Latentní proměnné (faktorová analýza, analýza latentních tříd, korespondenční analýza)
Reflexivita, etika a prezentace výzkumu	Zásady a formy prezentace kvantitativních dat, dokumentace výzkumu

ANDRÉ, S. Does Trust Mean the Same for Migrants and Natives? Testing Measurement Models of Political Trust with Multi-group Confirmatory Factor Analysis. *Social Indicators Research*. 2014, 115(3), 963–982. DOI: 10.1007/s11205-013-0246-6.

JABKOWSKI, P. The Effect of Using Different Types of Survey Sample on Sample Execution in the European Social Survey. *Polish Sociological Review*. 2018, 202(2), 265–278. DOI: 10.26412/psr202.07.

BABBIE, E. R. *The Practice of Social Research*. 15th ed. Boston: Cengage, 2021. ISBN 978-0-357-37018-2.

KROPP, K. The European Social Survey and European Research Policy: Homological Structures and Conjunctural Alliances. *European Journal of Cultural and Political Sociology*. 2018, 5(3), 295–319. DOI: 10.1080/23254823.2017.1398674.

SCHNEIDER, I. Can We Trust Measures of Political Trust? Assessing Measurement Equivalence in Diverse Regime Types. *Social Indicators Research*. 2017, 133(3), 963–984. DOI: 10.1007/s11205-016-1400-8.

Příloha č. 3: SZZ Sociologie

Okruh	Klíčové slovo
Teorie	Sociální konstruktivismus
Pojmy	Moc
PROCESY	Sociální změna

Sociologické zarámování práce

Úvod

Víra v konspirační teorie nesouvisí jen s individuálními psychologickými mechanismy, ale je zároveň zakotvena i v širších sociologických procesech, které formují vnímání moci, identity a společenské změny. Aby bylo možné komplexně porozumět tomu, proč a jakým způsobem jednotlivci ztrácejí důvěru v instituce a nahrazují jejich autoritu konspiračními narativy, je nezbytné zasadit tuto problematiku do kontextu základních sociologických teorií. Tato kapitola se zaměřuje na klíčové sociologické perspektivy, jež umožňují lépe pochopit dynamiku nedůvěry, hledání identity a proměny veřejného prostoru v kontextu šíření konspiračních narativů.

Moc a důvěra v instituce

Otázka moci je v sociologii tradičně chápána jako základní mechanismus organizace společenských vztahů. Max Weber (1922) definoval moc jako schopnost prosadit vlastní vůli i proti odporu druhých, přičemž legitimizovaná moc, tedy autorita, je klíčová pro stabilitu společenských institucí. Pokud instituce ztrácejí legitimitu, tedy schopnost být vnímány jako oprávněné a důvěryhodné autority, nastupuje proces erozi důvěry, který otevírá prostor pro alternativní výklady reality, včetně konspiračních teorií.

V tomto smyslu lze víru v konspirace chápat jako odpověď na percepční krizi moci: pokud jsou tradiční instituce vnímány jako zkorumpované, nekompetentní či manipulativní, vzniká prostor pro víru v existenci tajných mocenských skupin operujících v pozadí. Van Prooijen a van Lange (2014) upozorňují, že právě vnímání moci jako skryté a nezodpovědné je významným prediktorem náchylnosti ke konspiračním přesvědčením. Tento proces je často doprovázen epistemickou nedůvěrou, kdy lidé přestávají vnímat oficiální instituce jako zdroje pravdivého poznání (Pierre, 2020).

Důležitým aspektem je rovněž asymetrie moci, tedy přesvědčení, že malé skupiny elit zneužívají své postavení na úkor většiny. Tento narativ, hluboce zakořeněný v konspiračních teoriích, nachází podporu zejména v období sociální nejistoty a krizí, kdy roste pocit bezmoci a potřeba hledat viníka za vlastní situaci (Imhoff a Bruder, 2014). Moc je zde vnímána nikoli jako legitimní nástroj organizace společnosti, ale jako utajená, manipulativní síla, proti níž je třeba se bránit.

Self-identita a vnímání institucí

Vedle otázky moci hraje klíčovou roli i konstrukce osobní a skupinové identity. Podle teorie sociální identity (Tajfel a Turner, 1979) je sebepojetí jednotlivce formováno nejen individuálními charakteristikami, ale také příslušností ke skupinám, s nimiž se identifikuje. Tato identifikace naplňuje základní potřebu pozitivního sebehodnocení, které je udržováno skrze vnímání vlastní skupiny jako hodnotné, morálně správné nebo výjimečné. Současně vede k diferenciaci od ostatních skupin, které jsou často vnímány jako odlišné, méně hodnotné nebo přímo ohrožující.

Proces utváření identity není statický, je citlivý na sociální kontext a institucionální rámce,

v nichž se odehrává. V situacích, kdy instituce ztrácejí legitimitu nebo přestávají poskytovat jasné a srozumitelné vzorce společenského uznání, se identitní potřeby jednotlivců i skupin mohou obracet k alternativním zdrojům. Konspirační teorie v tomto smyslu nabízejí narativy, které umožňují zachovat pozitivní obraz vlastní skupiny tím, že externalizují vinu za nepříznivé události na vnější nepřátele. Jak upozorňují Cichocka, Marchlewska a Golec de Zavala (2016), konspirační myšlení může sloužit jako mechanismus obrany skupinové identity, zejména tehdy, když je vnímaná pozice skupiny ohrožena, nedoceněna nebo marginalizována.

Důvěra v instituce zde hraje zásadní roli. Pokud instituce přestávají být vnímány jako neutrální garant férovosti a rovnosti mezi skupinami, mohou být interpretovány jako nástroj dominance jiných skupin na úkor vlastní. Tento pocit relativní deprivace a skupinové nespravedlnosti zvyšuje pravděpodobnost, že lidé budou přijímat konspirační narativy, které vysvětlují vlastní nepříznivou situaci jako výsledek skrytých manipulací mocných elit. Výsledkem je posílení antagonismu vůči institucím a nárůst pocitu, že oficiální struktury nepůsobí ve prospěch "naší" skupiny, ale slouží cizím či skrytým zájmům (Golec de Zavala a Federico, 2018).

Konspirační teorie také často fungují jako nástroje ochrany identity, zejména v situacích, kdy je vnímaná pozice vlastní skupiny ohrožena. Výzkumy ukazují, že kolektivní narcismus, tedy přesvědčení o výjimečnosti vlastní skupiny spojené s pocitem její nedoceněnosti, je silně spojen s tendencí věřit v konspirační narativy, které obviňují vnější aktéry z úmyslného poškozování vlastní skupiny (Cichocka et al., 2016; Golec de Zavala a Federico, 2018).

Sternisko, Cichocka a Van Bavel (2020) identifikují dvě základní složky přitažlivosti konspiračních teorií: obsah a charakteristiky. Přitažlivost obsahu souvisí zejména se sociálními identitními motivy, kdy konspirační teorie nabízejí narativy umožňující ochranu a potvrzení hodnoty vlastní skupiny. Přitažlivost určitými charakteristikami je spojena s potřebou jedinečnosti a touhou po výjimečném, utajeném poznání. Oba typy motivací se přitom vzájemně ovlivňují a mohou se navzájem posilovat, což zvyšuje celkovou přitažlivost konspiračních narativů v situacích ohrožení identity nebo potřeby odlišnosti.

V situacích oslabené důvěry v instituce mohou konspirační teorie sloužit jako alternativní

zdroj identity a smyslu. Pokud tradiční instituce selhávají ve své funkci poskytovatelů stabilních rámců orientace a uznání, lidé se mohou uchýlovat k alternativním komunitám sdílejícím konspirační přesvědčení, které jim nabízejí pocit sounáležitosti a výjimečnosti (Marchlewska et al., 2018).

Sociální změna a destabilizace důvěry

Víra v konspirační teorie je také úzce spojena s dynamikou sociální změny. Jak upozorňoval již Émile Durkheim (1893), rychlé sociální změny mohou vést v moderní společnosti k anomii, tedy stavu normativního bezvládní a dezorientace. V obdobích intenzivních transformací, ať již politických, ekonomických či technologických, jsou tradiční instituce často vnímány jako neschopné poskytovat stabilitu a jistotu, což otevírá prostor pro alternativní narativy vysvětlující vzniklou nejistotu.

Konspirační teorie v tomto kontextu plní dvojí roli, zaprvé reflektují existující pocit dezorientace a ztráty kontroly, a za druhé ony samy aktivně přispívají k destabilizaci důvěry ve společenskou strukturu. Jak ukazuje socioepistemický model Pierra (2020), víra v konspirace nejenže vychází z nedůvěry v instituce, ale zpětně tuto nedůvěru dále posiluje, čímž vytváří bludný kruh sociální destabilizace.

Sternisko et al. (2020) upozorňují, že konspirační narativy mohou stát i za vznikem destruktivních sociálních hnutí, jež podkopávají demokratické normy a přispívají k politické polarizaci. V tomto smyslu nejsou konspirační teorie pouze symptomem sociální změny, ale také jejím katalyzátorem. Společenské změny vedou k narušení tradičních zdrojů důvěry a identity, což podporuje šíření konspiračních vysvětlení, která dále oslabují stabilitu systému.

Sociologický rámec fenoménu víry v konspirační teorie a nedůvěry v instituce ukazuje, že nejde o izolovaný psychologický jev, nýbrž o komplexní proces, který souvisí s proměnou vztahu k moci, s dynamikou konstrukce identity a s širšími sociálními změnami. Eroze důvěry v instituce, potřeba ochrany osobní a kolektivní identity a dezorientace v době sociálních transformací vytvářejí podmínky, za nichž jsou konspirační teorie zvláště atraktivní. Tento rámec umožňuje lépe porozumět výsledkům empirické části práce, která analyzuje souvislost mezi mírou důvěry v instituce a mírou konspiračního smýšlení v české společnosti.

Seznam literatury:

1. Cichocka, A., Marchlewska, M., Golec de Zavala, A. a Olechowski, M. 2016. Does self-love or self-hate predict conspiracy beliefs? Narcissism, self-esteem, and the endorsement of conspiracy theories. *Social Psychological and Personality Science*, 7(2), 157–166.
2. Durkheim, É. 1893. *The Division of Labor in Society*. New York: Free Press.
3. Golec de Zavala, A. a Federico, C. M. 2018. Collective narcissism and the growth of conspiracy thinking. *Political Psychology*, 39(S1), 37–55.
4. Imhoff, R. a Bruder, M. 2014. Speaking (Un-)Truth to Power: Conspiracy Mentality as a Generalised Political Attitude. *European Journal of Personality*, 28(1), 25–43.
5. Marchlewska, M., Cichocka, A. a Kossowska, M. 2018. Addicted to answers: Need for cognitive closure and the endorsement of conspiracy beliefs. *European Journal of Social Psychology*, 48(2), 109–117.
6. Pierre, J. 2020. Conspiracy theories and the social construction of reality. In Butter, M. a Knight, P. (Eds.), *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*. London: Routledge.
7. Sternisko, A., Cichocka, A. a Van Bavel, J. J. 2020. The dark side of social movements: Social identity, non-conformity, and the lure of conspiracy theories. *Current Opinion in Psychology*, 35, 1–6.
8. Tajfel, H. a Turner, J. C. 1979. An integrative theory of intergroup conflict. In Austin, W. G. a Worchel, S. (Eds.), *The social psychology of intergroup relations*. Monterey: Brooks/Cole.
9. Van Prooijen, J.-W. a van Lange, P. A. M. 2014. *Power, politics, and paranoia: Why people are suspicious of their leaders*. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Weber, M. 1922. *Economy and Society*. Berkeley: University of California Press.

Příloha č.4: SZZ Sociální politika

- Vysvětlete konstrukcionistické chápání příčin vzniku sociálních problémů a popište základní prvky modelu veřejných arén.
- Jak se dělá politika? Charakterizujte hlavní rozdíly mezi „policy“ a „politics“. Popište fáze veřejně-politického cyklu a vztáhněte je ke konkrétní veřejné nebo sociální politice.
- Může být sociální politika hodnotově neutrální? Své argumenty opřete o vývoj názorů na základní hodnotové koncepty užívané v sociální politice (rovnost, nerovnost, svoboda, spravedlnost, atd.)
- Sociální vyloučení jako hodnotový koncept. Zamyslete se nad příčinami sociálního vyloučení a možnými způsoby řešení tohoto problému. (Lze demonstrovat na konkrétním příkladu.)
- Nerovnosti jsou přirozenou součástí fungování lidské společnosti. Diskutujete podobu sociálních nerovností v současném světě i ČR a způsoby, příp. důvody jejich zmírňování (např. vzdělanostní nerovnosti a přístup ke vzdělání, nerovnosti ve zdraví, atp.)